

DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ: BAĞLANTI SORUNU AÇISINDAN BİR DÖNÜŞÜMÜN ANALİZİ

Mehmet DALAR*

Özet

Uluslararası ticaretin gelişerek küresel bir karakter kazanmasıyla birlikte ticari olmayan konuların ticaretten etkilenmesi veya ticareti etkilemesi nedeniyle uluslararası ekonomik ilişkiler değişik bir boyut kazanmıştır. Bu nedenle ülkelerin ekonomik rekabet edebilirliklerinin sürdürülmesi için GATT (Tarifeler ve Ticarete İlişkin Genel Antlaşma) kapsamında başlayan ve DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü) ile sürdürülen temel ilke ve normlar geliştirilmiştir. Bu bağlamda ticareti etkileyen veya ticaret tarafından etkilenen görünüşte ticari olmayan konular da uluslararası ticaretle bağlantılı olarak düşünülmeye başlanmıştır. Tarife dışı engeller kapsamında da değerlendirilen bağlantı sorunu, dünya ticaretinin az gelişmiş devletler aleyhinde olumsuz etkilenmemesi için DTÖ'nün fonksiyonel çalışmasıyla çözülebilir. Bu çalışmada DTÖ'nün niteliği ve yapısı irdelenerek bağlantı kavramının analizi yapılmış ve bu sorunun çözülmesi için DTÖ yapısının işlevselleştirilmesi gereği ortaya konulmuştur.

Anahtar Terimler: Bağlantı, Sorun alanı ve DTÖ yapısı.

Abstract

World Trade Organization: An Analysis of a Transformation In Respect of Linkage Problem

International economic relations have taken on different dimension because the non trade issues affect, or are affected by, trade issues together with global developing character of international trade. In order to maintain sustainable competing ability of countries, the norms and principles have been regulated and

* Yrd. Doç. Dr.; Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

sustained within the scope of GATT (General Agreement on Tariffs and Trade) and that of WTO (World Trade Organization). In this circumstance, the non trade issues affecting, or affected by, the trade are considered to be linked to international trade regime. The linkage problem assessed in the context of non-tariff barriers to trade can be solved by means of functional mandate of WTO to protect developing and least-developed countries, from negative effects of trade regime. This study examines the structure and nature of WTO by analyzing conceptual notion of linkage of non trade issues and offers structural functionality of WTO to solve these issues.

Key Words: Linkage, issue area, structure of WTO.

GİRİŞ

Gittikçe küresel bir boyut kazanan dünya ekonomisi ülkeler arasında dış rekabeti ve serbest ticareti kaçınılmaz hale getirdiğinden, bu rekabette az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere karşı rekabet edebilme yetenekleri önemli problem kaynağı olmuştur. Dünya ticaretinin düzenlenmesi, ülkelerarası mal ticareti üzerinde tarifelerden kaynaklanan kısıntıların kaldırılması ve tarife dışı engellerin kaldırılmasıyla ilgili düzenleme getiren GATT'an daha kapsamlı ve çok taraflı olarak kurulan DTÖ mal ticareti dışında hizmet ve fikri mülkiyet hakları olmak üzere birçok konuyu ticaretle ilişkilendirmiştir. Görünüşte ticari olmayan konuların ticaretle ilişkili hale getirilmesi dünya ticaretini az gelişmiş ülkeler aleyhinde etkileyebileceğinden, bu etkinin asgari seviyeye indirmek için DTÖ'nün kurumsal anlamda gerekli düzenlemeler yaparak fonksiyonel olarak çalışması gerekmektedir.

Ticari olmayan konular ile DTÖ arasındaki bağlantı problemi, günümüz uluslararası ekonomik ilişkiler ve kurumlar bakımından baskın rol oynayan ciddi sorunlardan biridir. DTÖ'nün fonksiyonel başarısını tehdit eden bu problem bu konuda yapılan çeşitli toplantılarda gündeme gelmiş ve çözüm alternatifleri tartışılmıştır. Şüphesiz ki uluslararası ticaretin belirli norm ve ilkeler ışığında geliştirilmesi ihtiyacı, örgütlenme ve kurumsallaşmayı da beraberinde getirmiştir. Sosyal, kültürel ve siyasal boyutları olan bir kavram olarak ticaretin soyut anlamda sadece mal ve hizmet alış verişi olmadığı dikkate alınır, görünüşte ticarete konu olmayan sorunlar da ticaretle ilişkilendirilmesi doğal olarak değerlendirilmektedir. DTÖ'nün fonksiyonel çalışmasını etkileyen bağlantı ve bunları oluşturan sorun alanlarını ve birbiriyle olan ilişkilerini özü itibarıyla inceleyen bu çalışma, sorun alanlarını etkileyen genel normlar ve ilkeler ile DTÖ çatısı bağlamında oluşturulan normlar ışığında DTÖ'nün fonksiyonelliğini ve karşılaştığı sorunları değerlendirmektedir.

1. Genel Bir Perspektif Olarak Dünya Ticaret Örgütü

1986 yılının Eylül ayında başlayan ve 15 Aralık 1993 tarihinde tamamlanan Uruguay Round (Tur) Görüşmeleri sonucunda 15 Nisan 1994 tarihinde Marrakesh'te imzalanan ve 1 Ocak 1995 tarihinde yürürlüğe giren Nihai Senet içerisinde yer alan (Başoğlu, Ölmezoğulları, Parasız, 2001: 144) GATT'ın devamı niteliğinde olmakla birlikte GATT'an daha geniş kapsamlı olarak kurulan DTÖ çok taraflı ticaret sisteminin yasal ve kurumsal organıdır. Esas olarak bu örgüt, Hükümetlerin iç ticaret yasalarını ve düzenlemelerini nasıl yapacakları hususunda yasal bir çerçeve ortaya koymak ve toplu görüşmeler ve müzakereler yoluyla ülkeler arasında ticari ilişkileri geliştirmek için kurulan bir platform niteliğindedir (Wikipedia, 2006). DTÖ'den farklı olarak bir örgüt niteliği taşımayan ve akit devletlerarasında öngörülen GATT'ın şu ilkelerinin uygulanmasında devletlerin farklı ticaret politikaları nedeniyle sıkıntılar oluşmuştur (Krueger, 2000, 7):

1. En çok gözetilen ulus kaydına dayanılarak, ayrımcılığın kaldırılması,
2. Devletlerin, sanayilerini tarife dışı engellerle değil, sadece gümrük tarifeleriyle korumaları,
3. Ticarete zarar vermektan kaçınılması ve sorunların görüşme ve danışmalarla çözülmesi,
4. Ticaretin serbestleştirilmesi için bazen tarife indirimlerine gidilebilmesi (Karluk, 2002: 155-157).

Bu sıkıntıları aşmak ve dünya ticaretinin daha fazla gelişimine katkı sağlamak için 2004 yılı itibarıyla 148 üyesi olan ve merkezi Cenevre'de olan DTÖ'nün başta gelen fonksiyonları, ticaret antlaşmalarını yürütmek, ticaret görüşmeleriyle ilgili forum oluşturmak, ticaret uyumsuzluklarını ele almak, ulusal ticaret politikalarını gözetlemek, gelişmekte olan devletler için teknik yardım ve eğitim imkanlarını sağlamak ve diğer uluslararası örgütlerle işbirliği halinde çalışmak olarak sayılabilir (World Trade Organization, 2007: 1).

Uluslararası ticarete bir örgüt oluşturma 1944 yılında tasarlanmasına ve ilk girişimin Uluslararası Ticaret Örgütü (ITO) adıyla olmasına rağmen 1947 yılında GATT'ın kurulmasıyla bu girişim sonuçsuz kalmıştır (Ertürk, 1996: 213). Esas olarak II. Dünya savaşından sonra "Bretton Woods Sistemi" olarak da adlandırılan uluslararası iktisadi düzen şu üç esas ilkeyi benimsemiştir: ITO'nün desteğiyle "uluslararası ticaret", Uluslararası Para Fonu (IMF) aracılığıyla "uluslararası parasal ve finansal konular" ve Uluslararası Kalkınma ve yeniden yapılanma bankası (Dünya Bankası) aracılığıyla "uluslararası kalkınma". Başlangıçta uluslararası ticaretin kapsamı dışında sayılan işgücü ve rekabet gibi bir çok önemli sosyal soruna işaret eden ITO'nun işlevi daha geniş öngörülmüştür. Ne var ki bu işlevi nedeniyle ITO'nun kurulması için Amerika Birleşik Devletleri

(ABD) kongresinin onayından geçirilememiştir (Cho, 2004: 629). Bu nedenle başlangıçta sadece mal ticaretini kapsayan ve görüşmelerle sürdürülmesi öngörülen GATT antlaşması imzalanmış olup, bu antlaşma DTÖ kapsamında diğer antlaşmalarla birlikte yürürlüktedir.

Ticaretle ilgili fonksiyonel uluslararası örgüt kurma düşüncesi esas olarak 20.yy.'ın başlarına kadar dayanmaktadır. 1915 yılında siyaset bilimci A.A. Tenney savaş sonrasında barışın sağlanması için "Dünya Ticaret Odasının" kurulmasını önermektedir. Fonksiyonalizm düşüncesinin esası, görevler ve işlevsellik itibarıyla uluslararası yürütmenin organize haline gelmesine dayanmaktadır. 20.yy.'ın ilk başlarında fonksiyonalist yaklaşım hem uluslararası hukuk hem uluslararası idare açısından desteklenmiştir. Bunun önemli destekçisi Manley O. Hudson, 1925 yılında Milletler Cemiyeti'nin spesifik sorunlara yasal düzenleme getiren ve ulusların taleplerini karşılayacak fonksiyonel devletler hukukunu geliştiren bir organ olarak değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. James A. Shalter 1921 yılında uluslararası idarenin esas prensibi çeşitli hükümetlerin uzmanları arasında direk bağlantı ve sürekli işbirliği olduğu belirtmektedir. Uluslararası mekanizma yetki delegasyona dayanan dışsal örgütlenme olmayıp, çalışma araçlarını oluşturan birbiriyle bağlantılı ulusal örgütlenmelerdir (Charnovitz, 2002: 47-48). Çok yönlü ticaret ve ödemeler sistemi Dünya Bankası ve IMF'nin kurulmasıyla kolaylaşmış, ödemeler dengesinin sağlanmasıyla sıkı ilişkili olan dış ticaret engellerinin ortadan kaldırılması, kısmen de olsa bu kurumların katkısıyla söz konusu olmuştur. Bu konudaki çabalar dünya ticaretinin serbestleştirme görüşmelerinin yapıldığı 1941 tarihli Atlantik ve 1942 tarihli Lend Lease Antlaşmalarında görülebilir (Ertürk, 1996: 215). 1947 yılında uluslararası ticaret örgütünü oluşturan devletler bunun kurucu antlaşmasının sadece GATT kuralları olmayıp istihdam ve ekonomik etkinlikler, kalkınma ve yapılanmayla ilgili bölümler ile devletler arası mal ticareti antlaşmalarını da içermektedir (Charnovitz, 2002: 47-48).

II. Dünya Savaşı sonrasında başlatılan ulusal ekonomik atılım programları ve "neo-liberal" dış ticaret politikaları uluslararası ticarete yeni bir ivme kazandırmıştır. Neo-liberal politikalar çerçevesinde uluslararası ticaretin önündeki tüm engelleri aşamalı olarak ortadan kaldırmayı kendisine temel hedef sayan ve DTÖ'nün yerini ve işlevlerini devraldığı çok taraflı ticaret anlaşması olan GATT, yürürlüğe girdiği 1948 yılından 1995 yılına kadar yarım asırlık dönemde dört temel konferans ve dört Round* gerçekleştirmiştir (Şahinöz, Tarihsiz: 1). GATT'a taraf olanlar sıfır tarifeye serbest ticareti öngörmemekle beraber, GATT çerçevesinde yapılacak

* Konferanslar: Cenevre (1947), Annecy (1949), Torquay (1950-1951) ve Cenevre (1956). Dört Round: Dillon (1960-62), Kennedy (1964-67), Tokyo (1973-79) ve Uruguay (1986-93).

turlarla serbest ticaretle ilgili ortak tariflerin uygulanması seçeneğinde anlaşmışlar (Krueger, 2000: 5). Söz konusu tüm konferans ve turlarda çok taraflı görüşmeler “karşılıklı ödün” tekniği ile yapılmış ve serbest ticaret uygulamalarına adım adım yaklaşılmıştır. Nitekim 1947 yılında ortalama % 40 olan sanayi ürünleri gümrük vergisi oranını 1960’lı yılların sonlarına doğru %10’a, 1990 yılında %5’e ve günümüzde %3’e çekmeyi başarmıştır. Savaş sonrası 20 milyar dolar civarında seyreden dünya ticareti, dünya üretim düzeyindeki her bir birimlik yıllık büyümeye karşılık, ortalama olarak 1,5 birimden daha fazla artarak yeni yüzyılın başında, 2001 yılında 7,6 trilyon doların üzerine yükselmiştir. Bu yöndeki gelişmeye bağlı olarak dünyada toplam ihracatın toplam gelir içindeki payı %6’dan %30’a çıkmıştır (Şahinöz, Tarihsiz: 1).

Dünya ticaretinin serbestleşmesinde önemli katkısı olan GATT’ın genel ve özel olmak üzere iki **tür amacı** bulunmaktaydı. Genel amaçlar; üyelerinin hayat seviyelerini yükseltmek, reel gelir ve efektif talepte istikrarlı büyüme ile dünya kaynaklarının tam kullanımını sağlamak ve üretimin ve uluslararası ticaretin gelişimine yardımcı olmaktır. Bu amaçlara ulaşmak için tariflerde ve ticarete konan ayırıcı engelleri zamanla azaltmak da GATT’ın özel amaçlarını oluşturmaktadır. Ayrıca mal fiyatlarındaki istikrarın sağlanması ile gelişmiş devletlerin pazarlarına gelişme yolundaki devletlerin endüstri ürünlerinin daha kolay geçmesinin sağlanması da özel amaçlardandır. Dünya ticaretini serbestleştirme konusunda yapılan gümrük tarife indirimi görüşmeleri başarı ile sonuçlanmıştır. Fakat zamanla serbest dış ticaretin önüne konulan tarife dışı kısıtlamalar, dünya ticaretinin üzerinde daraltıcı bir etki yaratmıştır (Karluk, 2002: 150).

GATT, uluslararası ticarete fiyat mekanizmasının çalışmasını öne aldığı için tarife dışı araçlarla korumacılığa destek vermemiş, makul şartlarda hem bu korumayı hem de rekabetin sağladığı dinamikleri canlı tutmayı ilke edinmiştir (Ertürk, 1996, 218). Bununla birlikte karşılıklı bağımlılığın artması ve küreselleşme, rakiplerinin durumlarındaki küçük değişime karşı birçok ülkedeki üreticileri daha öncekiden daha fazla hassas hale getirmiştir. Küreselleşmeden kaynaklanan kazançlar tanınırken, yabancı rekabete karşı hassasiyet bazı sanayileşmiş devletlerde korumacı baskıların artmasına yol açmıştır (Krueger, 2000: 7). Korumacılığı gümrük tarifleriyle sağlama alternatifini isteğe bağlı ihracat sınırlamaları sayesinde gerçekleştirmiştir, fakat bu önlem Uruguay Round tarafından yasa dışı ilan edilmiştir. Anti dumping ve telafi edici vergileriyle ilgili önlemler GATT tarafından yaptırıma bağlanmıştır. Üreticilerin üretim maliyetlerinin altında satış yapmaları veya satış fiyatlarının ithal edilen ülkedeki aynı ürünün satış fiyatının altında kalması durumunda anti dumping vergileri uygulanabilir.

Telafi vergileri ise hükümetin ihracatını belirli ürünlerle sübvansane etmesi durumunda uygulanabilmektedir (Krueger, 2000: 8).

Önceki müzakereler sırasında varılan anlaşmaların temel konusu, gümrük tarifelerinin ve tarife dışı engellerin azaltılması ve sadeleştirilmesiydi. 1967 yılında tamamlanan Kennedy Round, gelişmiş ülkelerin imalat sanayi ürünlerine uyguladıkları gümrük tarifelerini yarı yarıya indirmelerini sağlamıştı. 1979 yılında sona eren Tokyo Round ise daha çok tarife dışı engeller konusunda yoğunlaşarak bu alanda keyfiligi sınırlayan bir mevzuat hazırlamıştır (Bonnaz, Tarihsiz: 49). GATT'ın uygulandığı dönemde gerek kurumsal statüsü gerekse yaptırım gücü zayıflanmıştır. Uluslararası gönüllü ihracat kısıtlamaları gibi kural dışılıklar ile sistem karmaşık hale gelmiştir. Ayrıca ABD gibi güçlü devletlerin çıkardıkları özel kanunlar çerçevesinde farklı gümrük tarifeleri ve kotalar uygulanmıştır. Bu aksaklıklar DTÖ'nün yürürlüğe girdiği tarihten kırk yıl önce Havana'da öngörüldüğü gibi yasal yönden güçlü bir nitelik taşıyan DTÖ'nün kurulmasıyla azaltılmıştır. Bunda DTÖ antlaşmasını imzalayan devletlerin GATT'ta olduğu gibi sadece akit taraf olmayıp akit olmanın ötesinde örgüt üyesi olmaları etkili olmuştur (Karluk, 2002: 149).

Sanayileşmiş devletlerin Uruguay Round anlaşmasına göre gümrük tarifelerini şu an % 3'lere çekmiş olmaları ve tarife dışı engelleri büyük ölçüde azaltmaları, gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarına hiç şüphesiz yeni bir ivme kazandırabilecektir. Ancak burada temel koşul, sözkonusu gelişmekte olan ülkelerin uluslararası rekabete açılacak endüstriyel güce sahip olması, yani dünya "ticaret katarı"nın hızına ayak uydurabilecek nitelikte "vagon"lar üretebilmesidir. Bu koşul sağlanmadığı takdirde, uluslararası ticaret ekonomik büyümeyi özendirmek bir yana, büyümenin dinamiklerini de yok edebilir. 1970 yılında gelişmekte olan ülkelerin %5,5 civarında olan dünya sanayi ürünleri ihracatı içindeki payının dört kat artarak, 1993 yılında % 22'ye yaklaşması ancak bu payın 2/3'ünün Uzak Doğu ülkelerinin kontrolünde bulunması, yukarıda açıklamaya çalıştığımız koşula dayalı "dış ticaret-büyüme" ilişkisinin bir göstergesidir (Şahinöz, Tarihsiz: 2). Bu görüşmelerden ortaya çıkan önemli sonuçlardan biri de küreselleşmeye ivme kazandırmasıdır. ABD, NAFTA (Kuzey Atlantik Serbest Ticaret Antlaşması) ve Uzakdoğu eksenine kayan küreselleşme, en çok gözetilen ulus kaydı istisnalarının yaygınlaşmasına yol açmıştır. Örneğin Almanya'nın ABD'yle Fransa'ya sağladığı koşullarla ticaret yapması mümkün değildir. Fransa Ortak Pazar üyesidir, ABD ise değildir. Benzer şekilde ABD, Brezilya'ya Meksika'ya sağladığı koşulları sağlayamaz. Bu nedenle yeni ticaret kurallarının geliştirilmesi gerekiyordu. Artık kaldırılması gereken çok fazla tarife ve kota kalmamış olup (Başoğlu, Ölmezoğulları, Parasız, 2001: 143), ticaretin liberalizasyonu ağırlık kazanmıştır. Az gelişmiş ülkelerin ihracatı, genelleştirilmiş tercihler sistemi

gereğince ayrıcalıklı tarife uygulamaları ile muamele avantajlarını kaybedebileceklerinden ticaretin liberalizasyonundan bu ülkeler zarar göreceklerdir (Walther, 2002: 243). Bununla beraber Uruguay Round, hizmetler sektörünü ayırım gözetmeyen ve saydamlığa dayalı çok taraflı kurallara bağlama konusunda bir çerçeve sunmuştur. Hizmetler bakımından gelişmekte olan ülkeler dünya ticareti içindeki paylarını 1970-1992 yılları arasında % 11'den %15'e yükseltmişlerdir. Bu sektörde liberalizasyonun daha da genişletilmesi durumunda gelişmekte olan ülkelerin kazançlarını arttıracakları beklenmektedir (Seyidoğlu ve Karluk, 1999: 83). GATT'ın gerçekleştirmek istediği amaçlarla büyük benzerlik gösteren DTÖ'nün bu amaçları genişleten ve geliştiren özelliği bulunmaktadır. Mal, hizmet ve entelektüel hakların korunup gelişimini sağlamak, dünya kaynaklarının sürdürülebilir kalkınma hedefine uygun kullanımını gerçekleştirmek, çevreyi korumak, en az gelişmiş devletlerin artan dünya ticaretinde ekonomik kalkınma ihtiyaçları ile orantılı pay edinmelerini sağlamak, ticarete ayırıcı muameleyi ortadan kaldıran anlaşmaları yapma gibi amaçları bulunmaktadır (Karluk, 2002: 161)

Uruguay Round üç açıdan öncekilerden farklılık göstermektedir: Biri, ABD'nin 1983 yılından bu yana dış ticaret bilançosunun açık vermesi, uluslararası rekabette ABD şirketlerinin koruma talep etmelerine yol açmıştır (Bonnaz, Tarihsiz: 51). Bunun birinci ayağı günümüzde mal ticaretinin % 30'unu oluşturan hizmet sektörüydü. Bu sektörü DTÖ kapsamına almak, planlanan tarife indirimlerinden çok daha fazla önemliydi. Dünyanın en büyük hizmet ihracatçısı -190 milyar \$- ve aynı zamanda dünyanın en büyük hizmet fazlasına sahip olan -1994 yılında 60 milyar \$- ABD için bu konu özellikle önem taşımaktaydı Bunun ikinci ayağı ise fikri mülkiyet haklarının korunmasıyla ilgili düzenlemelerdir. Firmaların büyük maliyetleri karşılamaları için üretici ve araştırmacıların tek elden satma hakkını ya da ürünlerini diğerlerine en azından belli bir süre lisansla verme hakkını elde etmeleri kararlaştırılmıştır (Walter, 2002: 237-238). İkinci farklılık ise görüşmelere katılan tarafların uluslararası ticaret için küresel bir yaklaşımı benimsemeleridir (Bonnaz, Tarihsiz: 51). Üçüncü önemli farklılık ise DTÖ'nün çevre gibi ticaretle doğrudan bağlantısı olmayan konuların ticaret ile ilişkili olduğu tezidir ki bunu aşağıda inceleyeceğiz.

DTÖ kapsamında, bu konularla ilgilenmek üzere 1995 yılında bir komite kurulmuştur. Bu komite, çok taraflı çevre anlaşmaları, sürdürülebilir büyüme, çevre ve ticaret, piyasalara giriş, özellikle gelişmekte olan ülkelere yapılan ihracatın geliştirilmesi, yurt içinde ticareti yasaklanan malların ticareti, ambalaj, etiket ve diğer dönüşümlü malzemelerin ticaretle ilgili mevzuatlarda birbirine uyumlu olmasının sağlanması (Wikipedia, 2006) gibi konuları düzenleyerek bunları ticaretin önemli normu haline getirmiştir. Günümüzde, gerçekleştirilmeye çalışılan dış ticaret faaliyetlerine

bakıldığında, gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere göre daha avantajlı durumda oldukları görülmektedir. Çünkü; sahip oldukları üretim potansiyeli ve üretim bileşimi açısından gelişmiş ülkeler gelişmekte olanlara göre kimi açılardan mutlak, kimi açılardan da karşılaştırmalı üstünlüğe sahip konumdadırlar. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkeler dış ticarete birçok açıdan olumsuzluklarla karşı karşıyadırlar. Konuya dış ticaretteki olumsuzluklar açısından yaklaşıldığında, mevcut olan engeller tarife ve tarife dışı olmak üzere iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda çevresel kriterlerin de tarife dışı engeller arasında yer aldığı ve en önemlileri arasında olduğu anlaşılmaktadır (Saatcioğlu, Tarihsiz: 9). Başta fikri mülkiyet hakları olmak üzere devletin karşı karşıya kaldığı sorunlar ticaretle bir yönüyle bağlantılı olup, devletin hem iç hem dış ticareti üzerinde etkinliğini gittikçe arttırmaktadır.

Bu çerçevede, görüşmeler sonucunda ulaşılan bir örgütlenme modeli olan DTÖ'nün üç önemli ayağı vardır: GATT, GATS (Hizmet Ticareti Genel Antlaşması) ve TRIPS (Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları)[†]

2. Uluslararası Ticaret Sisteminin Temel İlke ve Normları

Normlar, olağan koşullar altında olaylar arasında görülen değişik oranların nicel ilişkileri olarak algılanırsa sık sık tekrarlanan ve alışlagelen kurallar bütünü olarak tanımlanmaktadır (Hamitoğulları, 1988: 90). DTÖ'nün gerçek misyonu ile ilgili tartışma, siyasal ve emredici yönü üzerindedir. Örneğin çalışanların haklarıyla ilgili düzenlemenin DTÖ'ye ilave edilmesiyle ilgili tartışma yetki aşımını içeren bir işlem değildir. Çalışanların haklarından başka bir çok sorun DTÖ yükümlülükleri olarak antlaşmada düzenlenebilir. Yatırım, rekabet, çevre, yoksulluğun azaltılması, zararlı vergi uygulamaları, rüşvet ve emek hareketliliği gibi konular antlaşmaya dahil edilmiştir. Diğer konular ise DTÖ yükümlülüklerinden muaf sayılmıştır. Örneğin DTÖ kuralları spesifik olarak mahalli kültürün korunmasıyla ilgili önlemler, gıda güvenliğini artırma, sigarayla ve terörizmle mücadele gibi düzenlemelere yer verebilirdi (Charnovitz, 2002: 30).

Ticaretle bağlantılı olan normatif kuralların incelenmesi DTÖ normlarının aydınlatılmasını gerektirmektedir. DTÖ neyi başarmak hedefindedir? Ve esas işlevi nedir?

[†] TRIPS Anlaşması, ilk defa fikri mülkiyet haklarında korumanın uluslararası standartlarını oluşturmuştur. Anlaşma, 1967 Paris Anlaşmasını, 1971 Berlin Anlaşmasını, Roma Anlaşması ve Fikri Mülkiyet Haklarına ilişkin diğer anlaşmaları kabul etmektedir. Ulusal Muamele Kuralı ve En Çok Gözetilen Ulus kaydı burada da temel ilke olarak kabul edilmiştir (Karaca, 2003: 94).

DTÖ'nün kapsamını açıklayan DTÖ antlaşmasının 2. maddesi, örgüt, antlaşmayla ilgili konularda üyeler arasındaki ticaret ilişkilerinin yürütülmesi için genel kurumsal çerçeve oluşturacağını belirtmektedir. DTÖ'nün fonksiyonları başlığındaki 3. maddesinde ise DTÖ, çok taraflı ticaret görüşmelerini yürütmek ve uygulamak, çok taraflı ticaret görüşmelerinde bir forum oluşturmak, ticari anlaşmazlıkların çözümünü yürütmek için gerekli ilke ve prosedürleri faaliyete geçirmek, ulusal ticaret politikalarını gözetlemek ve bu amaçlarla küresel ekonomik politika yapımında görevli Uluslararası Para Fonu ve Uluslararası Kalkınma Bankası gibi uluslararası kuruluşlarla işbirliğine gitmek olarak açıklanmıştır (World Trade Organization, 2006).

DTÖ antlaşmasının başlığında taraflar, tarifeleri indiren, diğer ticaret engellerini azaltan ve uluslararası ticaret ilişkilerinde ayırmacılığı kaldıran karşılıklı avantajlar içeren düzenlemeler yapacaklarını belirtmektedir (Charnovitz, 2002: 31).

İlk olarak GATT kapsamında alınan bu ilkeler, kapsamı genişletilerek mal dışında hizmet ve fikri mülkiyet haklarıyla ilgili ticarete de yaygınlaştırılmıştır. Bunlara (World Trade Organization, 2007: 10-12) kısaca göz atılacak olursa;

a) En Çok Gözetilen Ulus Kaydı: GATT Antlaşmasında olduğu gibi en çok gözetilen ulus kaydı[‡], DTÖ'nün de ana normlarından biridir. GATT'ın 1. maddesi (GATT, 1986) ile DTÖ antlaşmasına 1C no ile ekli TRIPS'in 4. maddesinde (World Trade Organization, 2008) hükme bağlanan bu norm, bir devlete tanınan ticari kolaylık ve ayrıcalıklar antlaşma dahilindeki diğer devletlere de ayırım gözetilmeden tanınmasını gerektirmektedir. Bu uygulamanın uluslararası hukukta bazı istisnaları da bulunmaktadır. Taraflar arasında gümrük vergilerini ortadan kaldıran ve 3. devletlere karşı ortak gümrük birliği politikasını gerektiren antlaşmalar, taraflar arasında gümrük vergilerini ortadan kaldıran ancak 3. devletlere karşı her bir devleti bu konuda serbest bırakan antlaşmalar, sınır ticareti antlaşmaları, gelişmiş devletlerin gelişmekte olanların lehine tanıdıkları tercihleri içeren antlaşmalar ile gelişmekte olan devletlerin yalnızca birbirleri arasındaki ayrıcalıkların tanındığı antlaşmalar en çok gözetilen ulus kaydı normunun istisnalarını oluşturmaktadır (Pazarıcı, 1998: 178). Bu ilke ayırım gözetilememesi ilkesinin diğer bir anlatımıdır. Bu kuralın temel amacı, özellikle ihracatçı devletlerin ani olarak karşılaşılabilecekleri sürprizlerin önüne geçmektir. Çünkü ihracat yapan devletlerin rakiplerine tanınacak

[‡] Antlaşmaların 3. kişilere etkisini gösteren bir normdur. Bir antlaşmada, tarafların belirli bir konuda 3. devletlere yada vatandaşlarına karşı da uygulamayı kabul ettiklerini açıklayan bir hükümdür (Pazarıcı, 1998: 177).

ayrıcalıklardan önceden haberdar olabilmeleri ancak bu şekilde mümkün olabilmektedir (Ertürk, 1996, 218).

b) Ulusal muamele: Yabancı ve yerli sermayeye eşit davranılması: İthal edilen ve içerde üretilen mal ve hizmetlerin ulusal piyasada aynı ticari rejime tabi tutulması prensibi GATT'ın 3. maddesi (GATT, 1986), GATS'ın 17. maddesi (World Trade Organization, 2007) ile TRIP'in 3. maddesinde (World Trade Organization, 2008) geçmektedir. Yabancı mal ve hizmetlerin yurda girmesinden sonra bu prensip uygulanmaktadır.

c) Serbest Ticaret: Sınırlamaların müzakerelerle aşamalı olarak kaldırılması: İthalat yasağı, yüksek tarifeler ve kotalar gibi gümrük muameleleri gibi ticaret engellerinin azaltılması, ticareti teşvik etmenin önemli bir aracıdır. DTÖ antlaşmaları "gelişen liberalizasyon" aracılığıyla devletlerin aşamalı olarak bu değişiklikleri yapmasına izin vermektedir. Gelişmekte olan devletlere ise yükümlülüklerini yerine getirmek için daha uzun bir süre tanınmaktadır.

d) Tahmin etme: Şeffaflık ve bağlayıcılık: Ticari engellerin arttırılmamasına yönelik sözler bunların azaltılması kadar önem taşımaktadır. Bu anlamda girişimci şeffaflık ölçüleri içinde gelecekle ilgili daha iyi planlama yapabilmektedir. Bu anlamda istikrar tahmin edilebilirliği daha sağlıklı etkilemektedir.

e) Hakça rekabeti desteklemek: Serbest ticaretin haksız rekabete yol açmaması için gerekli tedbirlerin alınmasını gerektirmektedir.

f) Kalkınma ve ekonomik reformu teşvik etme: Gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarının sağlanması için DTÖ sistemi esnek bir model getirmektedir. DTÖ'nün sıkı kurallarına uyum sağlamak ve pazar ekonomilerine entegrasyonlarını gerçekleştirmek için başlangıçta bu ülkelere dış yardım ve ticaret imtiyazları gibi bir takım ayrıcalıklar tanınabilmektedir.

3. Ticari Konular İle Ticareti Etkileyen Konular Arasındaki Bağlantı Sorunu ve DTÖ'nün Misyonu

Ticaretin ve iş hayatının gelişmesi iki güçten kaynaklanmaktadır: Birincisi, sorunları düzenleyen normlar, ticareti etkilediği için dar anlamda daha çok sorun ticaretle bağlantılı sayılır veya tersi olarak ticaretteki değişim bu normları da etkiler. İkincisi ise gittikçe artan bağımsız alanlar, uluslararası koordineli etkinliklere ve çok taraflı antlaşmalara konu olmaktadır. Bu alanlardaki davranışlar doğrudan ticari akışları etkilese de bu alanları düzenleyen rejimlerin oluşturulması, sorunu artırmaktadır. Örneğin ticari olmayan politika ve antlaşmaların güçlendirilmesi için ticari yaptırımların uygulanması. İnsan hakları, çalışanların hakları ve çevre

koruması gibi üç önemli alanla ilgili ileri sürülen tezler, diğer ülkelerde yaşayan insanların refah düzeyiyle ilgili endişelere dayanmaktadır. Bu sorunlar 1999 yılında DTÖ'nün üçüncü bakanlar konferansının düzenlendiği Seattle'de küreselleşme karşıtı gösterilere yol açmıştır. Çoğu gelişmiş ülkeler çevre koruması ve çalışma hayatı standardıyla ilgili sorunların ticaretle ilgili müzakerelerle bağlantısını araştırmaktadırlar ki bu girişimlere gelişmekte olan ülkelerin çoğu karşı çıkmaktadır (Leebron, 2002: 5). Özellikle kalkınma ve çevre dengesinin sağlanması anlamında sürdürülebilir kalkınmada az gelişmiş devletlerin yetersizlikleri ve kalkınmanın çevre üzerindeki etkisi gittikçe küreselleşen dünyamızda ticareti de etkileyen önemli sorun haline gelmiştir.

3.1. Bağlantı Kavramı

Birbiriyle ilişkili sorunların çözümüyle ilgili görüşe dayanan yaklaşıma göre bir sorun diğer sorunlarla karşılıklı etkileşim süreci içinde gelişmekte ve birbirleri arasında bu yönde bir bağlantı bulunmaktadır. Sistemik haline dönüşerek birbirine bağımlı olan sorunlar dizisi teorisine göre bir sorunun çözümü diğer sorunların çözüm şeklini de etkilemektedir. Aynı zamanda bir konuda ortaya çıkan sorun, üzerinde anlaşma sağlanan konularda kendisini hissettirmektedir.

Modern ticaret sistemiyle birlikte ortaya çıkan bağlantı sorunu özellikle DTÖ görüşmelerinde kendini hissettirmiştir. Uruguay Round'ta gelişmiş devletler, gelişmekte olan devletlerin uzun ömürlü olmasını istedikleri tarife dışı engellerin kaldırılması gibi taleplerine karşılık, fikri mülkiyet hakları ve hizmetler gibi önemli konuların DTÖ kapsamına alınmasında başarılı olmuşlardır. Bu anlamda bağlantı, sadece ekonomik karşılıklı bağımlılığın getirdiği bir olgu olmayıp aynı zamanda ulaşılmak istenen hedefe varmak için bir girişim unsuru olarak kullanılmaktadır (Cho, 2004: 630). Çevre ile serbest ticaret arasındaki ilişkiye açıklık getirilmesi açısından iki temel noktanın göz önüne alınması gerekmektedir: Birincisi, çevre konusundaki kurallar ve kısıtlamalar bir tarife dışı teknik bir engel olarak mı? yoksa ekonomik korumacılıkla ilişkisi olmayan bir toplumsal-hatta dünyanın tamamını ilgilendiren-küresel koruma ve korunma mekanizması biçiminde mi algılanacaktır? İkinci nokta ise, ulusal ve küresel kaynakların yönetimiyle ilgili politikaların, serbest ticaret politikalarıyla bütünleşme seviyesini sorgulamaktadır (Yıkılmaz, Tarihsiz: 1).

Sorunlar çeşitli seviyelerde birbiriyle bağlantılı olabilmektedir. Aynı ayrı alanların idaresiyle ilgili spesifik sorunlar ile birbiriyle ilişkili bir ve daha fazla sorunlar arasında bağlantı aranabilir. Spesifik soruna dayanan bağlantı, üzerinde kolay çözüme ulaşılabilen göreceli olarak dar seviyedeki problemlerle bağlantılı olan en basit olanıdır. Örneğin ABD, ticari

görüşmeler süresince bir antlaşmanın (tekstil ürünlerine miktar sınırlamasının kaldırılması için zaman süresi gibi) belirli düzenlemesinin kabulünde başka bir antlaşmada görüşmeye katılan diğer tarafın aynı düzenlemeyi kabul etmesi şartını koşabilir. Bu şekilde yayılan bağlantı sorunları daha fazla problem beraberinde getirebilmektedir.

3.2. Bağlantıları oluşturan Sorun Alanları

Sorun alanı veya küme bağlantısı, düzenleyici faaliyetin olduğu bir alandaki sorunlar grubu ile diğer alandaki sorunlar grubu arasında bir bağlantının olduğunu varsaymaktadır. Ticaret rejimi ile çevrenin korunması veya çalışanların hakkı arasında bağlantı olduğunu ileri süren görüşe göre ticarete sorun arttığı müddetçe aynı oranda diğer konulardaki sorunlar da artmaktadır. Bu görüş, uluslararası ticarete sübvansiyonlara ilişkin bir antlaşmada çevre korunması hedeflerine ulaşmak için sübvansiyon yapılmasını öneren görüşten veya bir ticaret rejiminin mahkumların yaptıkları ürünlere ithalatı yasaklayan bir devlete ruhsat verebileceğiyle ilgili görüşten oldukça farklıdır. Bu yaklaşım, ticaret rejimi dışındaki norm ve değerleri referans olarak göstermektedir. Örneğin sağlık ve ahlakla ilgili değerler GATT yükümlülüklerine istisna getiren yasal düzenlemelerdir (Leebron, 2002: 6).

1996 yılında, sınır aşan yolsuzlukları önlemenin DTÖ'nün hedefi olması gerektiğini belirten Philips Nichols, yeni sorunların test edilmesi için dört kriter ileri sürmüştür: Birincisi karşılaşılan sorunlar DTÖ'nün yasal yetki alanı içinde değerlendirilmesi gerekir. İkincisi, sorun esas olarak ticareti etkilemelidir. Üçüncüsü, DTÖ, üye devletleri bu sorun bakımından gerekli önlemlere zorlamalıdır. Dördüncüsü sorun uluslararası koordinasyonu gerektirmelidir ki böyle olursa DTÖ optimal koordinasyonu önermelidir. Bu kriterleri açıklamak için Nichols, DTÖ'nün gümrükler için "aydınlatma kodu" oluşturacağı varsayımını ileri sürmektedir. Aydınlatma kodu, ilk kriteri karşılamakla beraber diğer kriterlerle uyumsuzdur.

1998 yılında Cherie O'Neal Taylor, DTÖ tarafından oluşturulacak yeni düzenlemelerin yürürlüğe konulması için üç önkoşul önermiştir: Birincisi, korunacak esas ilkeler veya haklara dayalı olarak uluslararası toplumda konsensüs sağlanmalıdır. İkincisi, yeni kuralların ticaretle ilişkili ve ticareti kolaylaştırması gerekir. Üçüncü ise kuralların uluslararası işbirliğini gerektirerek, DTÖ'nün bu konuda etkin bir kurum olarak işleve sahip olması gerekir.

1999 yılında Martin Khor, yeni sorunları değerlendirmek için "açık kriter" ve "çatı" kavramlarını gündeme getirmiştir. Ona göre bir sorunun ticaretle ilişkili olması gerekliliği yeterli değildir, çünkü herhangi bir sorun doğrudan ticaretle ilişkili olmasa da dolaylı olarak ilişkili olabilmektedir.

Khor, belirli bir sorunun DTÖ kapsamına alınmasında DTÖ üyelerine ve DTÖ sistemine nihai olarak hakkaniyet ve sürdürülebilir kalkınma açısından avantaj ve yarar verip vermemesi noktasında anahtar kriterin olduğunu ileri sürmektedir (Charnovitz, 2002: 33).

Bir gruptaki sorunlar ile diğer gruptaki sorunlar arasında bağlantı kurmak, “sorun alanı” kavramının detaylı analizini gerektirmektedir. Bu kavram uluslararası siyasal teorisyenler tarafından ülkelerin uluslararası siyasal davranışlarının tanımlanmasında alternatif olarak kabul edilmektedir. İç politikada farklı gruplar önemli konularda etkinliğe sahip olabilirler. Deneysel çalışmalar genel olarak dış politika belirleyicileri üzerinde değil, önemli konularda uzlaşılan politika üzerinde odaklanmaktadır. Bu yaklaşım bir alandaki politikanın diğer alandaki politikadan ayrılabilmesi ve iç ve dış politika arasında tam bir ilişki olmasına izin veren görüşten kaynaklanmaktadır. Bu nedenle “Sorun alanı” kavramının monist karakteri ön planda tutularak bu kavram, ulusal ve uluslararası arasındaki ikiliğe karşı çıkanlar tarafından kullanılmaktadır. Çünkü iç ve dış sorun alanları birbirinden bağımsız olmayıp, birindeki değişim diğerini de etkilemektedir.

“Sorun alanı” kavramı uluslararası zararlı maddelerin sevkiyatı kadar dar veya çevre korunması kadar geniş ölçekte kullanılabilir. Bu alanların ana karakteri, onları çevreleyen sorunlar arasındaki anlamlı ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Uluslararası politika teorisi bağlamında orijinal olarak belirtildiği gibi “Sorun alanı”nın sınırları, onları çevreleyen değerlerin ve davranışların ayırt edici özellikleri tarafından tanımlanmaktadır. Devletler resmi antlaşmalar yaptıkları ve bu alanları yönetecek kurumları kurdukları zaman, uluslararası düzenin belirli alanlarının kapsamının tanımlanması problemi daha fazla önem kazanır. Bu durumda taraflar, antlaşma veya bir kuruluş tarafından yürütülecek faaliyetlerin kapsamını tanımlamaya çalıştıklarında, belirli sorun alanının tanımlanması hukuksal bir sorun hale gelebilmektedir. Belirli uluslararası legal rejimin kapsamının doğru tanımlanması anlaşmazlıklara, müzakerelere ve değişimlere konu olabilmektedir. Politik, bürokratik ve legal oluşumlar arasındaki karşılıklı etkileşim, uluslararası rejimin kapsamının veya yetki alanının şekli sınırlarının belirlenmesiyle sonuçlanabilmektedir.

Ticaret alanının konusu dar anlamda mal ticareti kavramından hizmetler, fikri mülkiyet ve bir çok ulusal düzenin çeşitli yönlerini kapsayan daha geniş ticaret anlayışına doğru gelişim kaydetmiştir. Uruguay Round’un çok taraflı ticaret müzakerelerinde dört yıl süresince yapılan görüşmeler daha çok özel tipteki ticarete hangi konuların dengeli olarak çevrelenebileceğine karar vermeye yönelik olmuştur (Leebron, 2002: 7). Uruguay görüşmelerinde TRIM (Ticaretle İlişkili Yatırım Önlemleri) düzenlemeleri mallarla sınırlanmış olup, bu konuda ulusal muamelelere (madde 3) ve miktar kısıtlamalarının yasaklanmasına (madde11) GATT

kurallarının uygulanması önerilmektedir. Bunun olumlu yükümlülüğü, antlaşmayı imzalayan ülkelerin GATT'ın 3. ve 11. maddelerine aykırı yatırımlarla ilgili konuları bildirmek ve bu düzenlemeleri ekonomik seviyelerine göre gelişmiş devletlerin 2, gelişmekte olan devletlerin 5 ve az gelişmiş devletlerin 11 yıl içerisinde kaldırmalarıdır

Görüşmeciler, fikri mülkiyet haklarında yüzyılı aşkın deneyimle çok taraflı işbirliğinin önemine dikkat çekmişler. Dünya Fikri Mülkiye Örgütü (WIPO[§]-World Intellectual Property Organization) fikri mülkiyetle ilgili yükümlülükler konusunda görüşmecilere forum sağlamıştır. Buradaki sorun, WIPO üyeliğinin evrensel olmaması ve bu kuruluşun uyuşmazlıkları çözme mekanizmalarından yoksun olmasıdır (Hoekman, 1993: 1530).

M. Khor (1999), DTÖ'nün küresel ekonomiyi tarafsız olarak idare edemediği, gelişmiş devletler ve çok uluslu şirketler lehine sistematik olarak avantajlar sağlarken az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere dezavantajlara neden olabildiğini ileri sürerek, DTÖ kapsamında gelişmekte olan ülkeler aleyhine dört sorun alanının olduğunu tespit etmiştir :

Birincisi, gelişmiş ülkeler bazı ürünlerde yüksek ithalat vergilerini ve kotalarını uygulayabilir ve gelişmekte olan ülkelere ithalatı bloke edebilirler. İkincisi, gelişmekte olan devletlere karşı anti dumping önlemleri gibi tarife dışı engellerin artırılmasına izin verilebilir. Üçüncüsü, gelişmiş ülkelerde yüksek tarımsal koruma sağlarken gelişmekte olanların gelişmişlerin pazar ekonomisine yönelmelerinde baskı unsuru oluşabilir. Dördüncüsü de gelişmekte olan ülkeler yurt dışından bazı teknolojileri kullanmaktan sınırlandıran TRIP antlaşması bu ülkeler aleyhinde dezavantaj oluşturmaktadır.

Singapur ve Cenevre'de yapılan Bakanlar Konferansı, ticaretle bağlantılı olarak DTÖ programına altı yeni sorun alanının konulmasına karar vermiştir: Çevre, yatırım, rekabet politikası, ticari kolaylıklar, hükümet işlemlerinde şeffaflık ve elektronik ticaret. Bu sorunlar üzerinde çalışma grupları ve diğer kuruluşlar çalışırken, bu sorunlarla ilgili mevzuat oluşturma

[§] Birleşmiş Milletler'e bağlı bu kuruluş iki temel anlaşma aracılığıyla fikri mülkiyet konusunu düzenlemektedir. Bunlar, Edebiyat ve Sanatsal Çalışmaları Koruyan Bern Anlaşması (1886) ve Sınai Mülkiyeti Koruyan Paris Anlaşması'dır (1883). WIPO Genel Kurulu, kuruluşun Uluslararası Bürosu'nu yeni küresel bilgi altyapısının ve Internet'in uluslararası fikri mülkiyete etkisini araştırmakla görevlendirmiştir. Bu çalışmada ilk hedef, ticari markalarla Internet alan adları (domain names) arasındaki ilişkiyi bulmak olmuştur. WIPO 1996 yılında iki önemli anlaşma daha hazırlamıştır: On-line sayısal materyalleri, veri tabanlarını ve bilgisayar programlarını koruyan Telif Hakları Sözleşmesi ve sayısallaştırılarak on-line ortama aktarılan müzik eserleri, sanatsal ürünleri ve video eserlerini koruma altına alan İcracı Sanatçı ve Fonogram Yapımcıları Anlaşması. Her iki anlaşma da, on-line sayısallaştırılmış haberleşmelerin Internet üzerinden ticari uygulamalarını kolaylaştırmaktadır.

http://www.eticaretforum.com/forum_posts.asp?TID=54

yönünde DTÖ’de müzakerelerde bulunma konusunda üye devletler henüz bir taahhütte bulunmamışlardır (Dasgupta, 2001: 85).

DTÖ kapsamındaki görüşmeler iki farklı açıdan nitelenebilir: Biri “ticari görüşmelerin” kapsamı ve uygun tanımlanmasıyla ilgili olup, diğeri de bağlantı sorunuyla ilgilidir.

Uluslararası bağlamda sorun alanının kapsamı çok taraflı antlaşmalar ve kuruluşlar düzeyinde ele alındığında sorun olarak kalabilmektedir. Bu aynı zamanda bürokratik unsurlara dağılımı yapılarak tanımlandığı takdirde ulusal hükümetler için de potansiyel probleme dönüşebilmektedir. Fakat iç politika anlamında, koordinasyon mekanizmaları olduğundan üst otorite, görevlerin dağılımı ile sorunların çözümü arasında koordinasyonu sağlayabilir. Her ne kadar uluslararası örgütler de bu tür mekanizmalara sahipse de koordine edilecek konular arasında hiyerarşik ve kapsamlı ilişkiler olmadığı için koordinasyon işlemi ulusal anlamda başarılı olmayabilir.

Sorun alanı hem normatif hem nesnel olarak değerlendirilebilmektedir. Nesnel anlamda sorun alanı, devletin uygulamalarının gözlemlenmesi durumuyla ilgilidir. Normatif açıdan bakıldığı zaman bu problem, optimal bağımsız politik alan ile optimal coğrafi politik alan arasında kesişme noktasını belirlemektedir. Geniş anlamda yaklaşırsa ticaret politikası, ürün yönetmeliğini, rekabet politikasını ve ticaret politikasını kapsamakta ve bu alanlarla ilgili uluslararası bir düzenleme olmadığı durumlarda ulusal seviyede bu politika bir tek bürokratik idare tarafından yürütülmektedir. Ne var ki çeşitli niteliklere sahip çok uluslu dünya açısından düşünülürse rekabet politikası ve ürün yönetmeliği dışında ticaret politikasının uluslararası rejim tarafından yürütüleceği sonucu çıkarılabilmektedir. Böyle bir durumda optimal bağımsız politik alan ile optimal coğrafi politik alan arasında gerginlik çıkabilir (Leebron, 2002: 9).

Devletler hem normatif yönden hem nesnel yönden sorun alanlarının optimal kapsamı konusunda genellikle uyumsuzdurlar. Daha çok diğer politikalar ve stratejik düşünceler ön plana çıkar. Devlet içindeki çıkar gruplarının belirli konulardaki bakış açıları, karar vericiler üzerinde etkili olmaktadır. Ulusal egemenlikle ilgili endişeler uluslararası rejimin yetkilerini ve bu rejimin yetkisini yürüttüğü alanların kapsamını sınırlandırabilmektedir. Sorun alanları sadece antlaşma tarafından değil, aynı zamanda bu alanlar kendi aralarında zamanla değişebilen normatif ilişkiler tarafından da belirlenmektedir. Sorun alanlarının sınırlandırılması ulusal ve uluslararası amaçlar açısından aynı anlam ifade etmek zorunda değildir. Bu yaklaşım, sorun alanı kavramını politik bilim literatüründeki anlamından daha çok, normatif içerik açısından ele almaktadır. Sorun alanının kapsamı

ile bu alana yönelik sorunların bağlantıları arasında ne gibi ilişki vardır? İki sorun arasında bağlantı olduğu ifadesi genel olarak bunlar arasındaki bağlantının aynı anlamda veya aynı yönde birbirleriyle ilişkili oldukları kadar yakın olmadığını da ima etmektedir. Bundan bazı sorunların sadece ticaretle bağlantısı bulunmadığı fakat gerçekte ticaret konusunun bir parçası olduğu sonucu çıkarılabilir. Örneğin miktar sınırlamasının tarife imtiyazıyla bağlantılı olduğu sonucunu çıkarmak mutlak değildir. Daha çok ikisi de bir dizi ticari müzakerelerde belirlenebilir. Geçici bir antlaşma niteliğinde olan ve tarife görüşmeleri ile bağlayıcılıkları içeren GATT, sonunda ITO şemsiyesi altına alınmıştır. Böylece ürün antlaşmaları, rekabet politikası ve ekonomik kalkınma ve yatırım gibi GATT'ta yer almayan birbiriyle ilişkili ve bağlantılı olan konular ITO Şartı tarafından düzenlenmiştir. Bu bakımdan bağlantı ve 'sorun alanlarının kapsamı' birbirlerine bağımlıdır. 'Sorun alanının kapsamı' sadece belirli sorunlar arasındaki ilişkiye değil, fakat sorun alanının nasıl tanımlanmasına dayanmaktadır (Leebron, 2002: 9).

Hizmetler ve fikri mülkiyet hakları gibi sorunların DTÖ sistemine dahil edilmesi bu sorunların sanki ticaretle göreceli bağlantılı olduğu şeklindeki görüşlerin hatalı olduğunu belirten Cho (2004: 637), bu sorunların bizzat ticaretin bir parçası olduğunu, esas olarak hizmet ve fikri mülkiyet ticareti olarak nitelendirilmesi gerektiğini, ancak çevre ve işçi hakları gibi konuların ticaretle bağlantılı düşünüleceğini ileri sürmektedir. Sorun alanı dar anlamda tanımlanırsa birbiriyle yakın ilişkili olan sorunlar da karmaşık olarak düşünülebilir. Uluslararası bir antlaşma, zararlı maddelerin taşınması konusunu ele alırsa bu maddelerin ihracatı bir çok kimse tarafından müzakerelerin kapsamı dışında sayılabilir. Diğer taraftan konu zararlı maddeler ise daha geniş çevre korunması getirilse bile zararlı maddelerin hem taşınması hem ihracı sorun alanı kapsamında değerlendirilmektedir. Kısacası herhangi bağlantı iddiası ortaya çıkmadan önce müzakereler çerçevesinde sorun alanının doğru kapsamı konusunda anlaşmazlık beklenebilir. Herhangi bir taraf sorun alanıyla ilgili tartışmada baskın çıkmayı başaramazsa bağlantı üzerinde tartışmaların yapılması olasıdır.

3.3. Rejimler

Rejimler ve sorun alanları benzer olarak kaygan kavramlardır. Her ne kadar sorun alanının tanımlanması mevcut legal ve kurumsal ilişkiler tarafından etkilense de bu kavramın bizzat kendisi bu tür formel düzenlemelere dayanmamaktadır. Ekonomik rejimi sistemin bir ögesi olarak alan iktisatçılardan J. Lajugie, rejimi "belli bir ekonomik sistem içinde insanların ekonomik faaliyetlerini yani üretim ve değişim konularında faaliyet ve davranışlarını yöneten ve güden meşru kuralların bütünü" olarak tanımlamaktadır. Bunun da iki esas unsuru vardır: Biri, insanların üretim

araçları, üretim öğeleri ile ilişkilerini düzenlemek, diğeri de insanların diğeri insanlarla ilişkilerini düzenlemektir (Hamitoğulları, 1988: 202) ki bu ticaretin temelini oluşturmaktadır. Uluslararası analizin amacı yönünden rejimin başta gelen tanımı Stephen Krasner tarafından yapılmıştır: “Belirli uluslararası ilişkiler alanında, etrafında aktörlerin beklentilerinin birleştiği açık ve gizli prensipler, normlar, kurallar ve karar verme prosedürleri dizisidir.” Uluslararası kuruluşlar ve çok taraflı antlaşmaları içeren hukuk ile rejim kavramı arasındaki ilişki her zaman belirsiz olmuştur. Uluslararası politik bilimlerden uygulanan rejim kavramı daha çok sorun alanı kavramıyla yakın ilişkilidir. Örneğin Ernst Haas, rejimi, sorun alanlarını düzenlemek için üzerinde anlaşılabilir normlar, kurallar ve prosedürler olarak tanımlamıştır. Bu kavram itibarıyla düşünülürse sorun alanlarının bağlantısının rejimlerin bağlantısından ayırt etmenin zorluğu ortaya çıkmaktadır. Uluslararası politik ve ekonomik davranış, her politik seviyedeki resmi ve gayri resmi çeşitli mekanizmalar aracılığıyla koordine edilmekte ve örgütlenmektedir. Örneğin ticaret rejimi sadece DTÖ, ikili ve bölgesel antlaşmalar ile kuruluşlardan ibaret olmayıp aynı zamanda resmi olmayan danışmanlık gibi mekanizmalar ile ikili ve çok taraflı olarak temelde gerçekleşen davranış beklentilerini de içermektedir.

4. Bağlantı Kavramlarının Sınıflandırılması

Bağımsız ve stratejik anlamda olmak üzere iki esas bağlantı tipi vardır. Birincisi herhangi bir şekilde ticaretle ilişkili olabileceği dikkate alınarak bir sorununun (konunun) ticaretle bağlantısının olmasıdır. Buna bağımsız veya normatif bağlantı denilmektedir. Bu bağlantı tipi, ya iki rejimin normları arasındaki ilişkiye dayanmakta veya diğerinin amaçları için bir rejimin normlarının sonuçlarına dayanmaktadır. Stratejik olarak adlandırılan ikinci bağlantı tipi ise normlar arasındaki herhangi bir bağlantıya dayanma zorunluluğu olmayıp daha çok devletler arasındaki ilişkilere, hedeflere, müzakere stratejilerine ve sonuçlarına dayanmaktadır.

4.1. Bağımsız Bağlantı

Farklı rejimlerin normları arasındaki ilişkiler nelerdir? Bağımsız bağlantı da geniş anlamda yorumlanırsa koherent (bitişik) bağlantıya dayanan ve normlar arasındaki ilişkilerin sonucuna dayanan bağlantı olmak üzere ikiye ayrılabilir. Normatif bağlantı olarak da adlandırılan bağımsız bağlantıda normların uyumluluğu varsa ve böyle devam ederse, tutarlılıklarının sürekli sağlanması amacıyla hem müzakereler hem sonrası için aralarındaki bağlantı tartışılabilir (Leebron, 2002: 11). Diğer taraftan iki rejimi idare eden normlar arasında uyumsuzluk varsa bazı bağlantılar sayesinde bunların uyumlaştırılması mümkündür.

Ticaret ile çevre arasındaki bağlantıyı ileri süren görüş bazen uyuşmazlık ve uzlaşma terimleri bağlamında formüle edilmektedir. Ticaret rejimi geniş anlamda büyüyen ekonomik gelişme ve üretim artışının amaç olduğu varsayımına dayanmaktadır. Buna karşılık bir çok çevreci, dünya kaynaklarının korunmasını esas ilke olarak benimsemektedirler. Bu normatif uyuşmazlığın çözümü ise birbiriyle çatışan normları uyumlaştıracak kapsamlı yeni normu formüle etmektir. Ticari ilişkileri düzenleyen normlar ile çevrenin korunmasını gerektiren normların çatışması durumunda çevre lehinde norm düzenlemesi durumunda gelişmekte olan ülkelerin kalkınma hedefleri etkilendiğinden anlaşmazlık çıkabilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler başlangıçta ticaret ve çevre arasındaki bağlantıya karşı çıkmışlarsa da ekonomik kalkınmanın çevresel sonuçlarından ayrılamayacağını daha sonra kabul etmişlerdir. Kalkınma sürecinden kaynaklanan çevresel endişelerin dikkate alınma ihtiyacı ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir olmasını gerektirmektedir (Alam, 2005). Bu anlamda Ticaret ve çevre anlamında çatışan normların uyumlaştırılması “sürdürülebilir kalkınma” anlayışının önemli bir parçasıdır. Bağımsız bağlantıda, aşağıda inceleyeceğimiz stratejik bağlantıda olduğu gibi devletlerin fazla tercih hakları olmayıp, iradeleri normlar tarafından belirlenmektedir.

Bununla birlikte, DTÖ kurallarına bakıldığında yabancı ve yerli sermayeye eşit davranılması ilkesiyle ilgili ulusal muamele kuralı dikkate alınarak çevreyle ilgili normların dış ticaret ilişkilerini etkilememesi yönünde eğilim göstermektedir. Yüksek çevre standardına sahip olan bir ülke, yabancı bir mala (ürün standardı) düşük bir çevre standardı olarak kabul ettiği şartlarda üretilmiş olsa bile gümrük vergisi koyamamaktadır. Her ne kadar DTÖ kurallarına göre dış ticaret kısıtlamaları çevre standardına dayanmadığı (Walther, 2002: 471) görüşü ileri sürülse de bu konular taraflar arasında müzakere edilerek belirli standartların oluşturulmasında engel teşkil etmemektedir. Bununla beraber DTÖ Ticaret ve Çevre Komitesi bünyesinde uzun bir zamandır sürdürülmekte olan çalışmalarda tüm üye ülkeler arasında uzlaşmaya varılabilmesini sağlayacak sonuçlar elde edilememiştir. Gelişmekte olan Ülkeler ticaret ve çevre konusuna ihtiyatla yaklaşmakta, çevrenin korunması amacıyla alınacak herhangi bir ticari önlemin pazara giriş imkanlarını sınırlandırmaması veya ticari korumacılığa yol açacak sonuçlar doğurmaması konusunda oldukça hassas davrandıklarından 2001 yılında yapılan Doha Konferansında da somut bir gelişme olmamıştır (Dış Ticaret Müsteşarlığı, 2005).

4.2. Stratejik Bağlantı

Birbirinden farklı iki hedef, stratejik bağlantı tarafından sürdürülmektedir. Bağımsız bağlantıda sorun alanları normlar ve temel

ilkeler tarafından etkilenirken, stratejik bağlantıda sorun alanları ilgili devletlerin politika hedefleri tarafından oluşturularak sürdürülmektedir. Bağımsız bağlantıda objektif hukuk kurallarının etkinliği ve normatif düzenlemeler söz konusu iken stratejik bağlantıda devletin ulaşmak istediği hedeflere iradesi etkili rol oynamakta ve bu anlamda pozitif bir hukuk oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Normatif söylemde ticaret ve diğer sorunlar aynı norm tarafından yürütülmektedir veya bir sorun diğerinin sonucu olarak algılanmaktadır. Stratejikte ise bir taraf, diğer sorun halledilmedikçe bir sorunla ilgili çözümü kabul etmeyeceğini ileri sürebilmektedir (Leebron, 2002: 11-12; Charnovitz, 2002: 31). Bunun politik yönü daha ağırdır.

Stratejik bağlantı Uruguay Round görüşmelerinde özellikle TRIPS (Fikri Mülkiyet haklarıyla ilgili ticaret konuları) in antlaşmaya dahil edilmesinde göze çarpmaktadır. DTÖ başkanı Moore, devletlerin müzakere gündemlerini genişletmelerini istemektedir. Çünkü müzakereler ticari değerlerde değişkenliğe yol açacağını, diğer devletlerin Avrupa ve Japonya'nın rekabet, yatırım ve antidamping gibi taleplerinin olduğu alanlarda fırsatlar oluştururlarsa özellikle Avrupa ve Japonya'da tarımsal desteğin azalmış olacağını belirtmektedir (Charnovitz, 2002: 31). Bhagwati (2002: 127-8) ise TRIP'in DTÖ kapsamına alınması, DTÖ'nün telif hakları ödemelerinde hukuki olarak kullanılmasını da beraberinde getirdiğini ve gelişmiş devletlerin bu konuda az gelişmiş devletlere karşı bu hakkın kullanımında geniş ölçekte yasal bir çerçeve oluşturduğunu ileri sürmektedir. Uruguay Round'ın tarımdaki korumacılığı azaltan reformları, dünya pazarındaki bozulmaları gidermenin yanında pazara giriş imkanlarını da hedeflemektedir. Sanayileşmiş ülkeler 6 yıl içinde gümrükleri % 6 düşürürken tarımsal desteklemeyi % 20 düşürecekleri öngörülürken, gelişmekte olan ülkeler de 10 yıl gümrükleri % 24, desteklemeleri %13, ihracat teşviklerini de % 34 oranında indirecekleri tasarlanmıştır. Böylece çoğu tarım ürünü ihracatçısı olan bu ülkeler daha yumuşak bir geçiş yaparak dünya ekonomisine entegre olmaları sağlanacaktır. (Seyidoğlu ve Karluk, 1999: 84)

Zayıf ve güçlü devletin hedefleri birbirinden farklı ve zıttır. İzafi pazarlık gücünün ve etkinliğinin artırılması ulaşılacak istenen hedeftir. Bazı durumlarda daha güçlü devletler hegemonik gücünü bir alandan diğerine yaymak için konu bağlantılarını araştırmaktadırlar. Farklı durumlarda ise göreceli zayıf olan devletler güçlü devletin etkinlik alanını önleyecek bağlantıları aramaktadırlar. Sözgelimi ABD bir ticaret antlaşmasında ekonomik konulardaki pazarlık gücünden faydalanarak ticaret dışındaki konuları ticaretle bağlantılarını araştırarak kendi lehinde avantajlar yaratmaya yönelmektedir. Az gelişmiş devletler de dış yardımla ilgili düzenlemelerinin kendi lehlerindeki konularla ilişkili olduğunu ileri sürerek

daha kazançlı çıkma yollarını aramaktadırlar. Stratejik bağlantı tarafından sürdürülen diğer hedef ise değiş tokuş çeşitliğinin ve araçlarının artırılmasıdır (Leebron, 2002: 12). Devletler dış ticarete alternatiflerini çoğaltarak bir tek tarafa bağımlı olmamayı tercih ederek pazarlık güçlerini arttırmayı amaçlamaktadırlar. Enerji ithalatında tek bir devlete bağımlı olmamak için enerji kaynaklarına sahip başka devletlerle anlaşma sağlanarak alternatiflerin artırılması ve bu bağlamda pazarlık gücünün oluşturulması stratejik bağlantının başka bir örneğidir.

Dağıtımla ilgili ileri sürülenler daha çok belirsiz bir durumla ilgilidir. Dağılım sorunu, diğer sorunların dağılım sonuçlarını dengeleyen yöntemlerdeki bazı sorunların çözümlenmesiyle sorun alanında belirtilebilir. Uluslararası görüşmeler kısmen de olsa ödemelerin yeniden dağılımına direnmekten dolayı normatif terimlerle bağlantıyı yapılandırmaya eğilimlidirler. Çevreyle ilgili görüşmelerde gelişmiş devletler, kısıntısız ödeme yapmaktan ziyade belirli çevresel koruma önlemleri için geliştirmekte olan devletlere ödeme yapmak için bir fonun kurulmasını kabul etmektedirler. Buna benzer Uruguay Round'taki ticaret görüşmelerinde gelişmiş devletler, gıda ithalatı yapan geliştirmekte olan devletler üzerindeki olumsuz etkiyi gidermek için gıda yardımlarını düzenlemeyi kabul etmişler.

Stratejik bağlantının göze çarpan önemli bir unsuru, bir konu alanındaki yaptırımların diğer konu alanlarındaki normları güçlendirmek için uygulanmasının talep edilmesidir. Ticari yaptırımların insan hakları rejimiyle ilgili alınan taahhütlerin yerine getirilip güçlendirilmesinde en iyi araç olduğu ileri sürülmektedir. Fakat en fazla gözetilen ulus kaydı ve gümrük tariflerine bağlılıkla ilgili taahhütname gibi ticaret normları bu tür yaptırımların uygulanmasını önlemektedir. Yaptırım bağlantısıyla ilgili iddialar, iki konu alanı arasındaki bağımsız ilişkiye dayanmak zorunda değildir (Leebron, 2002: 14). Rusya'nın yönetim değişikliğinden memnun olmadığı Ukrayna'ya ihraç ettiği doğal gaz fiyatlarının arttırmaya yönelmesi ticari yaptırımların ticari olmayan bir değişkene bağlı olarak alınmasında önemli bir örnektir.

Bhagwati (2002: 128), bağlantı talebinin iki esas ilkesinin olduğunu belirtmektedir: Rekabet politikası ve çalışma standardı. Bunlar, dış pazarlara ulaşma ve iç pazara ulaşma arasındaki farklılığın ayırt edilmesinde kullanılmaktadır.

4.2.1. Siyasal ve Kurumsal Bağlantı

Stratejik bağlantı konularını oluşturan ana unsur devletin ticaret politikasının belirlenmesinde siyasal ve kurumsal bağlantılardır. Bir devletin kurumsal yapısı, siyasal sistemi ve kamuoyunun niteliği, karar vericilerin dış ticaret politikasıyla ilgili kararlarında önemli etkinliğe sahiptir. Bu anlamda

ticari olmayan konular da ticaret politikası kapsamına girmekte ve ilgili devlet ticari ilişkilerini dış politika öncelikleri ve hedefleriyle ilişkilendirerek sürdürme eğilimindedir. Bir devletin demokrasi ve insan hakları yükümlülüklerini yerini getirinceye kadar ticari ilişkilerinin askıya alınması durumu bu bağlantıyla ilgilidir. Ticaret bu anlamda sadece karşı tedbirler uygulayıp, aktifleri artırma amacıyla yapılmayıp, aynı zamanda kurumsal kültürle ilişkilendirilmektedir. Tarihten beri ticaret yapan ülkeler arasında kültürel ve sosyal bağlar oluşmakta ve karşılıklı bağımlılık ilişkileri çerçevesinde ekonomik ve siyasal hedefler çerçevesinde ticaret ilişkileri sürdürülmektedir.

Devletlerarası ilişkilerde siyasal yönden bağlantı daha çok yaygındır. Güvenlik konuları ticaretle, finansal konular çevre korunmasıyla, bölgesel örgütlenmelerdeki üyelik insan haklarıyla bağlantılıdır. Bu anlamda devletler, “ikili iradelerin rastlantısal uyuşması”nı tanımlayacak ilişkileri araştırarak takas ekonomisini yürütmektedirler. Takas ekonomilerinde konular ne kadar çok olursa bu konularla uğraşma alanları o kadar fazla olur. Ticaret ile fikri mülkiyet hakları arasındaki bağlantı dikkate alınırsa siyasal bağlantı kurumsal olana doğru gelişmiştir (Trachtman, 2002: 78). Bu görüşe göre hukuk veya ekonomi, her bağlantının yol açtığı çeşitli sonuç ve olasılıkların ortaya çıkarılmasında ek bir rol oynayacaktır. Bireyler ve devletler farklı değerlendirme ve tercihlerden oluşan siyasal süreç çerçevesinde antlaşma yapma gibi yasal süreç aracılığıyla bağlantı sorununu belirleyecektir. Ne var ki küresel ticaret sisteminde bazı sorunlar politik olmayan bir nitelikte olup, sistem için çözümleriyle ilgili düzenlemeler yapılmıştır. GATT/DTÖ sisteminde uyuşmazlıkları çözme mekanizmaları buna örnek verilebilir (Cho,2004: 650).

Çok taraflı ticaret görüşmelerinde tarafların karşı karşıya olduğu problem genel olarak iki yönlüdür: hangi bağlantı ve ne zaman? Zamanla ilgili bağlantı sorunu görüşmecilerin karşılaştığı durumun fonksiyonel özelliğinde ortaya çıkmaktadır. Belirli sorun alanında işbirliğine varmak için yetersiz karşılıklı kazançların olduğu noktada görüşmeler söz konusu olmuşsa, sorunları aşan bağlantılara geçmek zorunlu olacaktır. Hangi bağlantıyla ilgili sorun ise neyin ticaretinin yapılacağıyla eş karakterdedir. Uluslararası ticarete kazanç sağlayıcı bağlantıların koşulları ise açıktır: Farklı sorunların marjinal değeri ülkeden ülkeye değişmesi gerekir. Önerilen ticari bağlantıların aksine bir antlaşma yapılmamışsa mevcut statükodan daha iyi imkanları sağlaması gerekir. GATT’ı imzalayan devletler sorun alanlarında birini elde etmek için diğerinden vazgeçme eğilimine kendilerini yakın görmektedirler. Bunun sonucunda taraflar genel olarak görüşme sonucunda sorunları bağlantılandırabilmektedirler. Burada potansiyel müşterek kazancın artırılmasından ziyade kazanç ve tavizlerin arasında denge sağlanması ön planda tutulmaktadır (Hoekman, 1989: 696).

Siyasal bağlantıyı da belirleyen kurumsal bağlantılar ticaret politikaları üzerinde giderek ağırlığını hissettirmektedir. Herhangi kurumsal bir engel ekonomi politikalarını da kendi ölçeğinde etkilemektedir. Bu engeller ekonomilerin bir politikadan diğerine geçişinde ülkenin karar vericilerinden kaynaklanır. Bir ülkenin gelir, üretim ve istihdamın çelişkili ayarlamasını, yurtiçi ithalatı düşürmek ve ödemeler bilançosu denkliliğini sağlamak için farklı mekanizmalar kullanılabilir (Iyibozkurt, 1992, 332-3). Yazılım şirketlerinin lisans haklarının ticari muamelelere tabi olması bunun bir örneğidir. TRIPS antlaşması, taraflara diğer ülkelerdeki fikri mülkiyet haklarının korunmasını sağlayacak yükümlülükler getirmektedir (Trachtman, 2002: 79). TRIP düzenlemelerinde şu hususlar göze çarpmaktaydı: a) GATT'ın en fazla gözetilen ulus kaydı ve ulusal muamele kaydı fikri mülkiyet haklarında da uygulanacaktır, b) telif hakları, ticari markalar, hizmet özellikleri, coğrafi göstergeler, endüstriyel tasarım, patent, ürün düzeni ve tasarımı konusunda akit taraflar gerekli yükümlülükleri kabul edeceklerdir, c) fikri mülkiyet haklarının ihlal edildiği iddia edilmesi halinde, hükümetler iç hukuk çerçevesinde gerekli düzenleme ve tedbirler alacaklardır. Telif hakları ve patentler konusunda taraflar Paris ve Bern sözleşmelerinin gereğini yerine getireceklerdir. (Hoekman, 1993: 1530). Ulusal fikri mülkiyet hukukundan kaynaklanan tedbirlerle ilgili yetkiler diğer DTÖ üyelerine de yayılmaktadır. Bu düzenleme sayesinde fikri mülkiyet haklarının güçlendirilmesi için diğer DTÖ üyeleri uyuşmazlıklarını çözme girişiminde bulunabilirler (Trachtman, 2002: 79).

4.2.2. Yetki Problemi Olarak Bağlantı

Devletler arasında yetkilerin yatay dağılımı, bağlantı probleminin ana kaynağını oluşturmaktadır. Esas olarak problem, toplumlar ve onların ayrı ilgi alanları ile bu alanları maksimize eden yetkinin nasıl dağıtılacağıyla ilgilidir. Çevre korumasıyla ilgili uluslararası düzenlemeler, çevreyle ilgili birkaç devletin uygulamaları konusunda diğer devletlerin endişelerini giderecek hükümler içermektedir. Bu endişeler üç esas unsura dayanmaktadır: Birincisi, bir devletin diğer devlete çevresel kirliliği de içeren yan fiziksel etkilerle ilgili endişeler, diğeri bir devletteki bireylerin üzerindeki fiziksel etkilerden değil de çevrenin etkilenmesinden kaynaklanan endişelerdir. Bunlar geleneksel olarak tercih edilmemekle beraber bireyler ve devletler, gereksinimlerini gidermek için böyle yapmaya motive edilmektedirler. Üçüncü endişe de rekabet etkileriyle ve dışa sağlanan parasal sorunlarla ilgilidir (Trachtman, 2002: 79).

Devletlerin sahip oldukları ekonomik aktifler üzerine mutlak egemenlik güdüsüyle yetkilerini kullanmaları, ticari olmayan bağlantıları arttırdığından uluslararası ticaretin dengeli bir şekilde gelişmesini

etkilemekte ve sorun alanlarını arttırmaktadır. Bu sorun alanlarının aşılması için yetkinin düzenlenmesi gerekmektedir. Devletin uluslararası alanda diğer aktörlerle olan ilişkileri yetki üzerinde önemli ağırlığını hissettirmekte ve yetki alanı çeşitli etkenler tarafından daralmaya doğru gitmektedir. Bu etkenlerden her biri yetkinin yeniden dağılımıyla belirlenebilir. İlgili devlet konuyla ilgili düzenlemelerini değiştirmeye ikna edilebilir.

4.2.2.1. Devletlerarasında Yetkinin Yatay Dağılımı

Birbirlerinin egemenlik alanını etkilemeden devletler, üzerinde hakim oldukları aktifler üzerine yetkiye sahip olup olduklarını düşünerek dış ticaret politikalarını oluşturmaktadırlar. Kendi iradesini egemen kılabilmek, başkalarının davranışlarını denetleyebilme, bir şeyi yapmaya veya yapmamaya zorlayabilme gücü olarak tanımlanan (Kışlalı, 1990, 77) yetki başkalarını yönetme gücüdür. Ticaret açısından düşünülürse, yetki, devletlerin gerçek ve tüzel kişilerin sahip oldukları mal ve hizmetleri kontrol altında bulundurma yeteneğidir. Mülkiyet hakkı ise kişinin kendisine ait mal ve hizmetleri kontrol etme hakkıdır. Her iki durumda da temel analiz birimi muameledir. Bu da ikiye ayrılır: *mülkiyette muamele ve emredici yetkide muamele*. Başlangıçta bunu kabul etmemiz gerekir ki muamele yaratan başlıca kurum, mülkiyet haklarını oluşturmaktadır. Yetkideki muamele ise mülkiyet haklarını transfer etmektedir. Buna benzer, emredici yetkide, öncelikli muamele öncelikli yetki dağılımını oluşturmaktadır. Emredici yetkideki pazar muameleleri fazla akışkan değildir. Gerçekte emredici yetki mülkiyet hakkının gelişimiyle ilgili fazla fırsatların olmadığı ilkel durumlarla kıyaslanabilir. Ne var ki bu yetkisel hakların devletin düzenleyici olduğu durumlarda ve dağılımı yapılan bu düzenleyici gücün önemli sosyal değerleri etkilediği durumlarda daha çok değer kazanmaktadır. Teknoloji ve ticaretin yükselmesi düzenleyici gücün dağılım sistemini geliştirmektedir (Trachtman, 2002: 80-81).

4.2.2.2. Yetkinin Devletler ve Uluslararası Örgütler Arasındaki Dağılımı

Egemenlik *yetkilerinin* dağılımdaki değişimle ilgili beklentiler uluslararası örgütlerin ve kurumsal tarihinin amacının daha iyi anlaşılmasına yol açmaktadır. Gerek DTÖ'de gerekse çok taraflı ve ikili ticaret anlaşmalarında olsun üzerinde durulan ticaret sistemi ticaretin ötesindeki hedeflerle bağlantılı olagelmıştır. Devletin üyesi olduğu uluslararası örgütün belirlediği standartlar dışında ticari muamelelerde bulunması karşısında örgütün diğer üyeleri tarafından bir takım ticari yaptırımlarla karşı karşıya kalabileceğinden uluslararası örgütün ilkelerine uymak durumundadır.

1962 yılında “Ekonomik, finansal, kültürel ve eğitimsel ilişkiler gibi çeşitli konularda uluslararası işbirliği ihtiyacı mevcut uluslararası kurumların genişlemesini ve yeni kurumların oluşturulmasını gerektirmektedir” diyen Georg Schwarzenberger’in (Charnovitz, 2002: 30) bu sözü günümüzde halen önemini korumaktadır. Uluslararası ticaret üzerinde etkinliğini hissettiren Dünya Bankası ve IMF (1944) gibi kurumlar küresel açıdan bunun önemli örneğini oluşturmaktadır. Uluslararası örgütlerin yetkisi kurucu antlaşmanın düzenlemelerinin ötesine geçebilir. Doğal yetki ve üstü örtük yetki olarak tanımlanan bu yetki, Uluslararası Adalet Divanı tarafından Birleşmiş Milletler’in harcamalarıyla ilgili 1962 yılında verilen bir danışma görüşüne göre örgütün, amaçlarından birini gerçekleştirme için giriştiği faaliyetler, kurucu antlaşmada aksine bir hüküm olmadıkça örgüte tanınan doğal yetkiden kaynaklanmaktadır (Dalar, 1995: 112). Bölgesel anlamda Avrupa Topluluğu kurucu antlaşmasınının 133. maddesi dikkate alınırsa Komisyon ve Konsey tarafından Topluluğun ortak dış ticaret politikası belirlenmektedir. Devletler veya uluslararası örgütlerle ticari anlaşmaların görüşülmesi durumunda görüşme sürecindeki anlaşmaların Topluluğun iç düzenlemeleri ile uyumlu olmasını sağlamak Komisyon ve Konseye ait olduğu hükmü dikkate alınırsa, Konseyin ağırlıklı oy çoğunluğuyla aldığı kararın üye devletleri bağlayıcı güce sahip olup, üyeler bu şekilde oluşturulan ortak dış ticaret politikasına aykırı bir şekilde üçüncü devletlerle ticari müzakerelere girişemezler. Şayet ticarete meydana gelen sapmaların herhangi bir üye devlet tarafından antlaşma uyarınca alınan ortak ticaret politikası önlemlerinin uygulanmasının engellenmemesini sağlamak için ve bir veya daha fazla devlette ekonomik zorluklara neden olması durumunda 134. madde bağlamında Komisyon, üyeler arasındaki işbirliğinin kurulması için yöntemler tavsiye eder. Bunun yapılmaması durumunda Komisyon, koşullarını ve ayrıntılarını kendisinin belirleyeceği gerekli koruyucu önlemleri almaları için üye devletlere izin verebilir. Acil durumlar söz konusu olduğunda üyeler kararını en kısa zamanda bildirecek ve Komisyon’dan gerekli önlemi alabilmeleri için izin isteyecekler. Alınan önlemler diğer üyelere de bildirilir. Komisyon her zaman ilgili üye devletlerin söz konusu önlemleri değiştirmelerine veya sona erdirmelerine karar verebilir (Reçber, 2005: 133-135).

5. DTÖ Çatısı

Geçici olarak kurulmuş GATT’an farklı olarak taahhütleri sürekli bir karakterde olan, mal ticareti dışında hizmet ticareti ile fikri mülkiyet hakları gibi ticaretle bağlantılı daha fazla konuları kapsamına alan, üyelerin tamamını bağlayan taahhütler içeren çok taraflı antlaşmaları bünyesine alan ve uyuşmazlıkların çözümünde hızlı ve otomatik mekanizmalara sahip olan

(Wikipedia, 2006) DTÖ'nün oluşumunda ve işlevlerinin sürdürülmesinde etkili olan ekonomik ve siyasal faktörler DTÖ'nün yapısını oluşturmaktadır.

DTÖ'nün normal kurumsal yapısıyla ilgili konular antlaşmanın 4. maddesinde düzenlenmiştir. Burada ele alacağımız konu, örgütün çatısını oluşturan ekonomik ve siyasal yapılarının içeriğidir. Bu örgütün formel kurumsal yapısının dışında gerçek içeriğiyle ilgili “yapı” da diyebileceğimiz sekiz strüktür** bulunmaktadır. DTÖ'nün teleolojisini değerlendirebilmek için bu strüktürlerin analizi gerekli görülmektedir. Bu strüktürler devletin devletle ilişkisi, ulusal politikalar ve uluslararası örgüt kategorisi çerçevesinde olmak üzere üç kategoride ele alınmaktadır.

Devletler arasında yatay ilişkileri belirleyen ve devletin devletle ilişkilerini oluşturan kategoride İşbirliğine dayanan açıklık, ahenkli kılma, hakkaniyet ve risk indirimi strüktürleri olmak üzere dört strüktür bulunmaktadır.

1. İşbirliğine dayanan açıklık: Hatalı uygulamalardan biri de serbest piyasaların diğer devletlerin bu piyasaya sahip olup olmadıklarına bakılmaksızın ulusal ekonomi için rasyonel görülmesidir. Buna karşılık, İşbirliğine dayanan açıklık, farklı dayanaktan hareket etmektedir. serbest piyasanın rasyonel olması diğer devletlerin de bu piyasalara sahip olmalarına bağlıdır. Bu yaklaşım itibarıyla devletler, yarar getiren liberalizasyonun karşılıklı olması gerekeceğini ileri süreceklerdir (Charnovitz, 2002: 36). Çünkü liberalizasyonun hem kaybı hem kazancı vardır. Kalkınmaya faydası olmakla beraber, iş güvencesinin olmaması problemi ile ücretlerin üzerindeki baskılar küresel emek piyasasını olumsuz etkilediği gibi ekonomik entegrasyon ve küreselleşme bazı gelenekleri, yerel kültürleri ve alışkanlıkları da etkilemektedir. Oluşan bu tepkime Seattle'deki toplantının başarısızlığında önemli rol oynamıştır. Ticaretin liberalizasyonundan kaynaklanan kazanımlar ve ekonomik bütünleşme arasında dengeli işlikliler kurulmayabilir. Bazı ülkelerde elit gruplar hem siyasal süreci hem de ekonomiyi yönlendirdiğinden gelirlerin adaletsiz dağılımına neden olabilirler (Esty, 2002: 8-9; IISD, 2001). Bu anlamda ticaret politikasının oluşturulmasıyla ilgili zorluklar mahkumun ikilemi oyununa benzemektedir. Bir devlet, ticaret sınırlamalarından vazgeçmede tek başına hareket etmek istemediğinden çözüm, devletlerin müşterek olarak feragat edecekleri bir antlaşmayı imzalamalarıyla söz konusu olmaktadır. Hükümetler, işbirliği ve hataları araştırmayla ilgili ayrıntılar üzerinde çalışacak kurumları kurabilirler. GATT bu tür kurumlaşmaya doğru gelişim göstermektedir. Bu strüktür, tarife indirimleri ve ticaret engellerinin azaltılmasına ilişkin

** Türkçede yapı anlamında kullanılan bu kavram ekonomik anlamda belli bir mekan ve zamanda yer alan bir ekonomik bütünün öğelerini nitelendiren ilişkiler ve oranlar olarak tanımlanmaktadır (Geniş bilgi için bkz. Hamitoğulları, 1988: 94-97; 20-26).

devletlerin karşılıklı avantajlar içeren düzenlemeler yapılmasını öngören DTÖ için de uygun olmakla beraber DTÖ 'nün tüm kuralları açıklığı desteklememektedir. Zira bazı antlaşmalar gelişmekte olan devletlere piyasalara ulaşma taahhütlerine kısıtlama getirmelerine yetki verebilmektedir. Bunun yanında hiçbir DTÖ kuralı açıklığı yasaklamamaktadır (Charnovitz, 2002: 36).

2 Ahenkli kılma: Hükümetler rutin olarak yerli mallarının satışını arttırmak için ulusal politika araçlarını kullanarak rekabet içine girmektedirler. Bazen standartları çok yüksek veya çok düşük tutabilirler. Hükümetler optimalin altındaki standartları teşvik ederek kendisine yakınlaştırma politikasını izleyebilirler. Bir ahenk çerçevesinde hükümetler DTÖ aracılığıyla uygun standartlar geliştirebilirler. Ne var ki DTÖ kapsamında standartlaşma anayasal bir sözleşme gerektirdiğinden uzun yıllar alacaktır. Standartları yönetecek kurumların oluşturulması ve bunların işlevsel kılınması, bu süreci hangi mekanizmalarla yönetilecek bir çatının kurulmasıyla ilgili tartışmaların aşılmasına bağlıdır. Bu anlamda ahenkli kılma süreci yasal sürecin işlenmesine bağlıdır (Esty, 2002: 12). Bunun için DTÖ standart dışılığı karşı bazı disiplinler getirmektedir. Örneğin Sağlık ve Bitki Sağlığı Önlemleri (SPS) antlaşması ve Ticarete Teknik Engeller (TBT) antlaşması, ulusal sağlık önlemlerinin bilimsel esaslara dayanması gerektiğini hükme bağlamaktadır. Üye devletlerin ulusal standartlarını uluslararası standartlara uygun hale getirilmesi için gerekli önlemleri almalarını öngören her antlaşmaya göre hiçbir üye, insan sağlığı ve çevrenin korunması gibi sosyal değerlerin korunmasını sağlayacak önlemlerin alınmasında alıkonulmayacaktır. GATS (Hizmet ticareti genel antlaşması) zorunlu olmayan kısıtlamaları içeren ulusal standartlara karşıdır. Bu antlaşma lisans ve kalite gereksinimlerinin “objektif ve şeffaf” kritere dayanması gerektiğine işaret ederek hizmet kalitesinin ayırım gözetilmeden sürdürülmesi üzerinde durmaktadır. Standartların altında mal ve hizmet ticareti DTÖ tarafından kabul edilmemektedir (Cho, 2004: 664; Charnovitz, 2002: 37-38).

3. Hakkaniyet: Bu ilke devletler arasındaki ticari ilişkilerde ve ticarete adaletin sağlanmasıyla ilgilidir. Hükümetlerin DTÖ'ye üye olmalarının nedenlerinden biri de diğer hükümetler nezdinde hakkaniyetle davranış beklentileridir. Uruguay Round'un sonucunda imzalanan Marrakesh Bildirgesi, 2. maddede; “ülke halklarının refah ve çıkarlarının sağlanmasına yönelik çok taraflı ticaret sisteminin daha adil ve daha açık” olmasına ilişkin talebi geniş boyutta ele almakta ve her türlü korunma önlemlerine karşı koyma iradesinin gösterileceğini hükme bağlamaktadır (Marrakesh Declaration, 1994). En çok gözetilen ulus kaydı ilkesinin yanında DTÖ'nün üç hakkaniyet kuralı vardır: ithal ürünlerde hakkaniyet, hükümet müdahalesinde hakkaniyet ve endüstriyel ve gelişmekte olan

devletler arasındaki ticari ilişkilerde hakkaniyet (Charnovitz, 2002: 40). Hakkaniyet ölçütünün ticaretin esas kuralı olduğu dikkate alınır, TRIPS'in geliştirmekte olan devletler aleyhindeki bazı düzenlemeleri uygulamada önemli sorunlara yol açmaktadır. Bunun gibi diğer antlaşmalarda rekabet, anti damping ve kotalar gibi tarife dışı engeller konusunda getirilen düzenlemeler geliştirmekte olan ülkeleri korumaktan uzaktır (Finger and Zlete, 2003). Bununla beraber bu ülkelere yabancı sermaye akışını artırılmasına zemin oluşturan TRIPS kuralları sayesinde geliştirmekte olan ülkelerde fikri mülkiyet haklarının daha iyi korunacağı ileri sürülmektedir. Çünkü korsanlık riskinin azalmasıyla birlikte yatırımlardan daha yüksek getiri beklenmektedir. Patent korumalarının bu ülkelerde ilaç fiyatlarını arttıracığı endişeleri bulunmakla beraber, TRIPS'in tam etkileri ancak 2015 yılında göstereceği beklenmektedir (Seyidoğlu ve Karluk, 1999: 84).

4. *Riskin azaltılması*: Özel ekonomik aktörler genellikle sınır ötesi muamelelerde bulunmak istemekle beraber hükümetlerin müdahalelerinden kaynaklanacak risklerle baş etmek durumunda kalmaktadırlar. Risk azaltma strüktüründe özel aktörler hükümetlerin keyfi ve ön görülmeyen müdahalelerini önleyen yasal düzenlemelerin olmasını istediklerinden hükümetlerle kontrat yapmaktadırlar. Ülkeye yabancı sermaye girişinin sağlanması, sermaye hareketine kısıtlama getirecek sorunların asgari ölçüde azaltılmasına bağlıdır. Bu konuda şirketlerle anlaşma olabileceği gibi bu şirketlerin ait olduğu devletin hükümetleriyle anlaşma yapılabilmektedir. Hükümetler arası kontratların oluşturulması, hükümete asgari öngörülebilirliği sağlamak amacıyla uluslararası ekonomik düzenin temelini oluşturmaktadır. Hükümetlerin bu karşılıklı yükümlülükleri üretici, ithalatçı ve ihracatçı için değer yaratmaktadır. Heinz Hauser 1988 yılında bu teoriyi aydınlatarak, usulüne uygun yapılan uluslararası düzenlemelerin hükümetlerin özel muamelelere müdahale riskini azaltacağını ve bu sayede ulusal düzenlemelerin buna uydurulacağını ileri sürmektedir. DTÖ'nün çoğu antlaşmaları hükümete şeffaflık önlemlerini alması yükümlülüğü getirmektedir. Hizmet ticaretiyle ilgili GATS hükümleri, hükümet önlemlerinin makul, objektif ve tarafsız bir şekilde yürütülebilir olmasını gerektirmektedir (Charnovitz, 2002: 42). Khor (WTO: The New Threats, 2002) ise DTÖ'deki yatırım anlayışı geliştirmekte olan ülkelere açısından kalkınma seçenekleriyle uyumlu olmadığını belirterek yatırımların ticaretin konusu olmaktan çıkarılması ve geliştirmekte olan ülkelere yabancı sermayeye kendi koşullarına göre kısıtlama getirebilmelerine olanak sağlanması gerektiğini ileri sürmektedir.

İkinci kategori ise ulusal politikalar. Bu kategori hükümetle halk arasında dikey ilişkileri oluşturan *kendini sınırlandırma ve koalisyon oluşturma* adlı iki strüktürü karşılaştırarak DTÖ ile ulusal karar verme arasındaki ilişkileri yakınlıktır.

5. *Kendini sınırlandırma*: Koruyucu ticaret politikası, ülkenin yasama ve yürütme yetkilerini yürütenlerin desteğini alan baskı gruplarının siyasal nüfuzu kendi lehlerinde orantısız kullandıkları zaman ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede, hükümetler politikalarındaki ticaret kayıplarından kendilerini korumak için ticaret sistemini kurmaktadırlar. Egemenliğin devletin iradesi sonucunda değil de hukuksal düzenlemelerle çeşitli birimler arasında paylaşımı, devletin dış ticaret politikasını etkilemektedir. Egemenliğin sınırlı birim/birimlerde toplanması ülkenin içe kapanık hale gelmesine yola açabilir (Dalar, 1995: 27). DTÖ tarafından çözülmeye çalışılan ana problem, devletler arasındaki ticaret ilişkilerindeki istikrar olmayıp, bir devletin içindeki ticaret politikasının istikrarıdır (Bir anlamda hem iç hem de dış ticaretin serbestleştirilmesi ve refahın kitlelere yaygınlaşması için devletin egemenlik yetkilerinin yasal düzenlemelerle kısıtlanması gerekmektedir). Wilhelm Röpke 1954 yılında devlet egemenliğinin ikili doğası “sadece iktidarın kendisinden başkası bakımından değil vatandaşları açısından da sorgulanamaz hakları” nı içeren bir özelliğe sahip olduğunu açıklayarak egemenliğin vatandaşlar açısından yumuşatılması gerektiğini ve üst bir kesimde yetkilerin toplanmamasını önermektedir. 1980’li yıllarda Jan Tumlir iç hukuk düzeyinde yasal yetersizlikleri aşmak için GATT’ın anayasal bir fonksiyon icra ettiğini ileri sürmektedir. GATT yükümlülükleri içindeki baskı gruplarının tepkilerinin azaltılmasında önemli rol oynamaktadır. Günümüzde hükümetlerin kendini sınırlandırma strüktürü geniş olarak kabul görmekte ve bir ölçüde bu strüktür DTÖ’nün var olma sebebidir. “Hükümetler dar çıkar gruplarının baskısına karşı donanması gerekir ve DTÖ sistemi buna yardımcı olur” yaklaşımıyla DTÖ tarafından kullanılan sınırlandırma aracı hükümetleri antlaşmayla bağlamaktır (Charnovitz, 2002: 43-44)

6. *Koalisyon oluşturma*. Hükümetin yetkilerinin kısıtlanmasına yönelik kendini sınırlandırma strüktürüne karşı koalisyon oluşturma strüktüründe DTÖ, ulusal politikacıların ticaret antlaşmalarında ulusal desteği sağlamak için GATT/DTÖ’yü kullanımına olanak vermektedir. Ticaret antlaşmasıyla hem kazanan hem kaybeden olduğundan hükümetler seçmenlerden oy almak ve ihtiyaç duyulan yasama yetkisine açıklık getirmek amacıyla kazançlarının yeterlice çok olmasını sağlamaya çalışmaktadırlar. Koalisyon oluşturma strüktürü normatif ve stratejik bağlantının bir arada olmasıyla söz konusu olmaktadır. DTÖ’e katılımı, liberal ticaret politikaları lehinde ulusal koalisyonu oluşturma ve bunu sürdürmede hükümetler elverişli zemin bulmaktadırlar. Ticaretin her türlü evresinde hükümetler kar elde etme amacındaki ulusal ekonomik aktörlerden destek aramaktadırlar (Charnovitz, 2002: 45-46). Buna karşın önemli konularda DTÖ karar alma sürecinde konsensüse başvurulması bu strüktürün işlevselliğini etkilemektedir. Konsensüsün olmadığı durumlarda üçte iki

çoğunlukla alınan kararlarda da üye devletlerin en az üçte ikisinin onaylamasıyla geçerlilik kazanmaktadır (Pauwelyn,2001: 366). Bu nedenle koalisyon oluşturmada DTÖ sistemi başarılı değildir.

Üçüncü katageri ise uluslararası örgüttür önceki iki kategori devletler içindeki muameleler ile devletler arasındakileri incelemektedir. Ticaretin işlevselliği ile karşılaştırmalı kurumsallaşma devletler tarafından kurulan uluslararası örgütleri ele almaktadır. bu çerçeveler, uluslararası örgütlerin kapsamını, çalışmalarını ve yatay ilişkilerini incelemektedir.

7. *Ticaretin fonksiyonelliği.* Bu strüktürde DTÖ'nün misyonu açıkça ortaya çıkmaktadır. Uluslararası bir örgüt olarak DTÖ'nün IMF gibi kurumsal bir işlevi bulunmamaktadır. Devletlerin iradeleriyle katıldıkları bu örgüt, klasik egemenlik anlayışını yansıtmakta ve alınan kararların katılmayan üye üzerinde bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Buna karşın J.Jackson, DTÖ kapsamında uyumsuzlukların çözümüyle ilgili "yapılan tavsiyeleri yerine getirme yükümlülüğüne dair öncelikleri öngören" düzenlemeler dikkate alınırsa örgütün uluslararası bir nitelik taşıdığını ve bu anlamda DTÖ kararlarının bağlayıcı olduğunu ileri sürmektedir. Esas olarak DTÖ ile IMF birbirlerinin tamamlayıcısıdır. 1944 yılında Bretton Woods Konferansına katılanlar, IMF ve Dünya Bankasının yanında böyle bir örgüt kurulması ticaretin liberalizasyonu açısından önemli olduğunu vurgulamışlardır (Siegel, 2002: 563-564). DTÖ'nün ticari anlaşmazlıkların giderilmesiyle ilgili getirdiği mekanizma, çoktarafli ticaret sistemine güvenilirlik ve tahmin edilebilirlik kazandırmak açısından önemlidir. Nihai Senette DTÖ 'ye üye devletler, ticaret kurallarının ihlaline karşı tek tarafli olarak önlem almayıp, anlaşmazlıkların çözümü için yeni getirilen sisteme ve sistemin öngördüğü prosedürlere başvuracaklar (Seyidoğlu ve Karluk, 1999: 86). DTÖ ticari olmayan veya sonuç itibarıyla ticaretle ilgili olmayan bir çözüm yolu önermemektedir. Jagdish Bhagwati, gerek GATT gerekse DTÖ'nün esas hedefinin ticaretten karşılıklı çıkar elde etmeyi sağlamak olduğunu, karşılıklı olmayan hedeflerle ilgili sorunların DTÖ kapsamında olmaması gerektiğini ileri sürerek DTÖ'nün ticaretle bağlantı olmayan çevre, fikri mülkiyet hakları gibi konular serbest ticareti olumsuz etkilediğini ve bu nedenle bu konuların DTÖ kapsamı dışında ele almasını önermektedir (Charnovitz, 2002: 49). Gittikçe küreselleşen bir dünyada ticari olmayan konuların dolaylı veya doğrudan ticaretle bağlantılı olma durumu ortaya çıktığından bu konuların düzenlenmesi ticaretin gittikçe gelişen yönünün gerektirdiği bir ihtiyaçtır.

8. *Karşılaştırmalı kurumsallaşma* Bu strüktür, dış kurumsal strüktürden misyonun belirlenmesi gerektiğini önermektedir. Karar vericiler her sorunla ilgili olarak Hükümetlerarası örgütün (IGO) belirli konulardaki avantaj ve dezavantajları alternatif politika alanıyla karşılaştırarak araştıracağız. IGO'ların farklı özellikleri ve gelişimleri nedeniyle bu

strüktürün zorlukları vardır DTÖ daha önce GATT kapsamında olduğu gibi diğer kurumlara uyumun sağlanmasını getirmektedir. GATT'a göre akit taraflar IMF (uluslararası para fonu) tarafından belirlenen esasları da kabul edeceklerdir (Charnovitz, 2002: 50 ve 52). DTÖ kurucu antlaşmasının 5. maddesine göre Genel Konsey, DTÖ'yü ilgilendiren konularda sorumlulukları olan hükümetlerarası örgütlerle etkili işbirliğinin sağlanması için antlaşmalar yapacağını yanı sıra hükümet dışı örgütlerle de DTÖ'yle ilgili konularda işbirliği ve dayanışma için gerekli sözleşmeleri düzenleyeceğini hükme bağlamıştır. Bağlantı sorunu açısından düşünülürse, DTÖ ile diğer uluslararası kuruluş ve örgütler arasında ilişkinin olması ticaretin bir gereksinimidir.

SONUÇ

Uluslararası ticareti bir sistem yaklaşımıyla analiz edersek, ticari sistemin bir ögesinde meydan gelen gelişmelerin diğer ögeleri de etkileyeceği kuşkusuzdur. Ticari olmayan konulardan dolayı bu ögelerde ortaya çıkan değişiklikler dış ticarete tarife dışı engel şeklinde bir sınırlandırma aracı olarak kullanılabilir. DTÖ sisteminde ticaret dışı konularla ticari konular arasındaki bağlantı problemi uluslararası ticaret dengesinin az gelişmiş devletler lehinde çözülmesine ihtiyaç vardır. Gittikçe küreselleşen dünyamızda ticareti etkileyen sorun alanları ve bunlar arasındaki bağlantılar iyi bir şekilde analiz edilerek dış ticaret politikaları çelişen devletlerin optimal seviyede yakınlaştırılması sağlanabilir. Devletler dış ticaret politikası ürünü stratejik bağlantı ile bağımsız bağlantıdan kaynaklanan sorunları çözmeleri durumunda dış ticaret üzerindeki engellerin kaldırılması ve refah dengesinin sağlanması mümkün olabilir. Ulusal ekonominin uluslararası ekonomiyle entegrasyonunu sağlayacak araçların etkinleştirilmesi, ülkenin rekabet edebilirliğinin sağlanması açısından önemlidir. Bu nedenle dünya ekonomik dengesinin sağlanması için ticaretin kurumsallaşmasına yardımcı olmak üzere DTÖ çatısının güçlendirilmesi gerekmektedir. DTÖ'nün fonksiyonel başarısı devletler arasında çok taraflı ticaret sisteminin daha adil ve refaha hizmet etmek üzere kurulmasından geçmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- Alam, Shawkat (2005): "Trade And Environment Linkage In The Post- Uruguay Round Context",
<http://beta.austlii.edu.au/au/journals/JCULRev/2004/3.html#Heading12>
19.01.2007

- Başoğlu, Ufuk, Ölmezoğulları, Nalan., Parasız, İlker (2001): *Dünya Ekonomisi Küreleşme, Finansal Kurumlar ve Küresel Makro Ekonomi*, 2. baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Bhagwati, Jagdish, (2002): “Afterword: The Question of Linkage”, *American Journal of International Law*, Vol.96, no.1, (January 2002), pp. 126-134. çevrimiçi, <http://www.asil.org/ajil/wto3.pdf>
- Bonnaz, Hervé (Tarihsiz): “GATT Çıkmazda mı?”, *1994 Ekonomisi*, Cep Üniversitesi, Yeniüzyıl Kitaplığı, İletişim y., İstanbul. Ss.49-61.
- Charnovitz, Steve (2002): “Triangulating The World Trade Organization”, *American Journal of International Law*, Vol.96, no.1, (January 2002), pp.28-55. çevrimiçi, <http://www.asil.org/ajil/wto3.pdf> 20.12.2006.
- Cho, Sungjoon (2004): “Linkage of Free Trade and Social Regulation: Moving beyond the Entropic Dilemma”, *Chicago Journal of International Law*, Vol.5, No.2, (Winter 2004), pp.625-674. Çevrimiçi <http://www.kentlaw.edu/faculty/scho/publications/LinkageOfFreeTrade.pdf> 20.12.2006.
- Dalar, Mehmet (1995): *Uluslararası Hukukta Egemenlik ve Milli Yetki Sorunu*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Dasgupta, Amit (2001): “WTO and ‘New Issues’”, *Economic Review: Occasional Paper*, April 2001: Number 13, pp.82-108. Çevrimiçi [http://www.nrb.org.np/red/publication/Economic_Review_\(Occasional_Paper\)--No_13_\(WTO\).pdf](http://www.nrb.org.np/red/publication/Economic_Review_(Occasional_Paper)--No_13_(WTO).pdf), 20.12.2006.
- Dış Ticaret Müsteşarlığı (2005): “Dünya Ticaret Örgütünde Ticaret ve Çevre”, çevrimiçi, www.foreigntrade.gov.tr/anl/DTO/WTO-Trade%20and%20Environment.ppt, 01.12.2006.
- Ertürk, Emin (1996): *Uluslararası İktisat, Teori-Politika, İktisadi Birleşme-Uluslararası Parasal İlişkiler*, Ekin kitabevi, y., Bursa.
- Esty, Daniel C (2002): “The World Trade Organization’s legitimacy crisis”, *World Trade Review* (2002), 1: 1, 7–22 Printed in the United Kingdom, çevrimiçi http://www.yale.edu/envirocenter/esty_wtolegitimacycrisis.pdf 20.12.2006.
- Finger, J.M. & Zlate, A. (2003): “WTO Rules That Allow New Trade Restrictions: The Public Interest Is a Bastard Child”, çevrimiçi, <http://www.ycsg.yale.edu/documents/papers/Finger.doc> 19.01.2007.
- GATT (1986): *Text of General Agreement on Tariffs and Trade*, Geneva, July 1986, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/anl/coktarafliyanlasmadb/gatt47.doc>
- İyibozkurt, Erol (1992), *Uluslararası İktisat*, 4. Baskı, Uludağ Üniversitesi basımevi, no.67, Bursa.
- Hamitoğulları, Beşir (1988): *İktisadi Sistemlerin Temelleri, Strüktürlerin Diyalektiğinden Sistemlerin Diyalektiğine*, Risale Basın Yayın, İstanbul.
- Hoekman, B. M. (1989): “Determining the Need for Issue Linkages in Multilateral Trade Negotiations”, *International Organization*, Vol. 43, No. 4 (Autumn, 1989), pp. 693-714.

- Hoekman, B. M. (1993): "New Issues in the Uruguay Round and Beyond", *The Economic Journal*, Vol. 103, No. 421 (Nov., 1993), pp. 1528-1539.
- IISD Viewpoint, (2001): "What's it all for? Setting clear goals for the World Trade Organization (WTO)" Çevrimiçi
http://www.iisd.org/pdf/trade_qatar_viewpoint.pdf, 25.01.2007.
- Karaca, Nil (2003): "GATT'tan Dünya Ticaret Örgütü'ne", *Maliye Dergisi*, sayı.144, (Eylül-Aralık 2003)
<http://portal1.sgb.gov.tr/calismalar/yayinlar/md/md144/gatt.pdf>, 20.12.2006.
- Karluk, Rıdvan (2002): *Uluslararası Ekonomik Mali ve Siyasal Kuruluşlar*, 5. baskı, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Khor, Martin (1999): "Why Developing Countries Cannot Afford New Issues In The Wto Seattle Conference", çevrimiçi, <http://www.twinside.org.sg/>, 24.12.2006.
- Khor, Martin (2002): "WTO: The New Threats to Developing Countries and Sustainability", çevrimiçi, <http://www.inmotionmagazine.com/global/mkhor1.html>, 20.02.2007.
- Kışlalı, Ahmet Taner (1990): *Siyaset Bilimi (Giriş)*, İmge Kitabevi y., Ankara.
- Krueger, Anne, O. (2000): "Introduction", *The WTO, As An International Organization*, edited by Anne O. Krueger, Published by University of Chicago Pres.
- Leebron, David W. (2002): "Linkages", *American Journal of International Law*, Vol.96, no.1, (January 2002), pp. 5-27. Çevrimiçi, <http://www.asil.org/ajil/wto2.pdf>
- Marrakesh Declaration (1994): "Marrakesh Declaration of 15 April 1994", çevrimiçi, http://www.wto.org/English/docs_e/legal_e/marrakesh_decl_e.pdf
- Pazarıcı, Hüseyin (1998): *Uluslararası Hukuk Dersleri*, I. Kitap, 7. bası, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Pauwelyn, Joost (2001): "The Role of Public International Law in the Wto: How Far Can We Go?", *American Journal of International Law*, vol. 95, pp:535-578. çevrimiçi <http://www.asil.org/ajil/pauwelyn.pdf>
- Reçber, Kamuran (2005): *Avrupa Birliği Mevzuatı*, Genişletilmiş II. Baskı, Alfa-Aktüel y., İstanbul.
- Saatcioğlu, Cem (Tarihsiz): "Dış Ticaretin Önündeki Engeller ve Çevresel Kriterler İle Dış Ticaret İlişkisi", çevrimiçi
<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/engeller.doc>, 31.03.2007.
- Seyidoğlu, Halil ve Karluk, Rıdvan (1999): *Uluslararası İktisat*, A. Ü. Açıköğretim Fakültesi y., 1.b., Eskişehir.
- Siegel, Deborah E. (2002): "Legal Aspects of The IMF/WTO Relationship: The Fund's Articles of Agreement and the WTO Agreements", *American*

- Journal of International Law*, Vol.96, 2002: pp. 561-599. Çevrimiçi, <http://www.asil.org/ajil/siegel.pdf>, 20.12.2006.
- Şahinöz, Ahmet (Tarihsiz), “Dünya Ticaret Örgütünün Dönüşümü”, <http://www.zmo.org.tr/etkinlikler/ktts02/20.pdf>
- Trachtman, Joel. P. (2002): “Institutional Linkage: Transcending “Trade And””, *American Journal of International Law*, Vol.96, no.1, (January 2002), pp.77-93. çevrimiçi, <http://www.asil.org/ajil/wto3.pdf>, 20.12.2006.
- Walter, Ted (2002): *Dünya Ekonomisi*, Çeviri: Ünal Çağlar, Alfa y., İstanbul.
- Wikipedia (2006): Dünya Ticaret Örgütü, çevrimiçi, http://tr.wikipedia.org/wiki/Dünya_Ticaret_Örgütü - 49k, 20.12.2006.
- World Trade Organization, (2007): “Understanding the WTO”, http://www.wto.org/English/thewto_e/whatis_e/tif_e/tif_e.htm, 31.03.2007.
- World Trade Organization, (2006): “Agreement Establishing The World Trade Organization”, çevrimiçi http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/04-wto.pdf, 20.12.2006.
- World Trade Organization, (2008): Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights, çevrimiçi, http://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/t_agm0_e.htm 16.08.2008
- Yıkılmaz, Necla (Tarihsiz): “Çevre Ticaret İlişkisi”, çevrimiçi http://www.metalurji.org.tr/dergi/dergi128/d128_1923.pdf , 08.04.2007.